ИНГИЛАБ
вә
МӘДӘНИЙИӘТ

11

НОЯБР

БАКЫ — 1952

ИЛЯС ӘФӘНДИЕВ

Торпағын саһиби

(Кино-повест)

Көз ишләдикчә узаныб кедән кениш асфалт йол илә мави рәнкли бир «Победа» кәлирди.

...Шоферин янында отурмуш кәнч вә ярашыглы оғлан машынын радио гәбулэдичисиндә охунан мелодияны динләйәрәк, гаршысындан кәлиб-кечән чөлләрә бахырды.

Ахшам күнәшинин сон ишыглары алтында парлаян учсуз-бучагсыз тарлалар, бичәнәкләр, яшыл йончалыглар тез-тез бир-бирини әвәз эдирди.

Нәһайәт гәрбдәки әлван булутлар солуб, бәнәфшәйи бир рәнк алдығы заман, оғлан көзүнү чөлләрдән чәкиб габаға бахды.

Ахшамын алатор гаранлығы ичиндә сечилән узаг үфүгдә бир-биринин ардынча ишыглар алышыб янды...

— Ора һарадыр?—дейә оғлан сорушду.

Шофер башыны галдырыб бахараг:

—Сизин тәзә мәскәниниз,—деди.

— Аһа...—дейә, оғлан көзләрини ишыглардан чәкмәйәрәк сәсләнди:— Стансиялары кучлүдүрмү?

—Һәләлик бәс эләйәр,—дейә, шофер гейри-муәййән бир чаваб верди вә сонра күлүмсәйәрәк әлавә этди:

— Яхшы вахт кедирик... Бу кечә онларда шәнлик вар.

...Электрик чырағлары илә ишыгланмыш зал колхозчуларла долу иди.

...Һамы тәзә палтар кейинмишди.

...Һамынын көрүнүшүндә бир байрам тәнтәнәси дуюлурду.

...Уча бойлу, энликүрәк бир адам олан Нәриман ян гапыдан дахил олараг ағыр аддымларла ирәлиләйиб, залын ортасында даянмыш бир дәстә кишинин янына кәлди. Онун тәзә тикилмиш сүрмәйи фиренчинин дөшүндә Ленин, Гызыл Әмәк байрағы орденләри вә медаллар көрүнүрдү. Чал бығлары электрик ишығында күмүш кими парылдайырды.

— Бәс бизим икидин өзү һаны?—дейәрәк Нәриман зала көз кәздирди.

— Одур, кәлир,—дейә, эйванда даянмыш Сона һәйәчанла янындакы Севкүлә пычылдаяраг, чеврилиб зала тәрәф гачмаг истәди.

— Һара?. —Севкүл ону тутуб сахлады.—Баягдан мәни бурда дустаг эләмисән, инди дә гачырсан?!.

— Ш...ш—дейә, Сона әлини гызын ағзына гойду.

...Уча бойлу, кәнч вә көзәл бир оғлан олан Арас сүр'әтли аддымларла артырмая чыхараг, гызлары көрүб даянды.

— Сәһәрдән һарадасан, көзләмәкдән чамаатын көзүнүн көкү саралды,—дэйиб, Севкүл она саташды.

— Тәбрик эдирәм, Арас!—дейә, Сона пычылдады...

Оғлан күлүмсәйәрәк:

— Чох сағ ол,—деди.

Онларын бахышлары гаршылашдығы заман гыз, көзләрини эндирәрәк, чеврилиб зала тәрәф гачды.

...Залда бөйүк бир гәләбәлик Арасы дөврәйә алмышды.

...Һамы ону тәбрик эдирди...һамы она бахыб, күлүмсәйирди. Сон мода

илэ тикилмиш тэзэ костюм кейэрэк, гырмызы галстук бағламыш вэ гара сэрт сачларыны архая дарамыш, дөшүндэ гызыл улдуз медалы, һүндүр вэ долу бэдэнли Садай адамлары о ян-бу яна эдэрэк Араса яхынлашыб, элини бэркдэн онун элинэ вурду: Тэбрик эдирэм, дост!—Сонра чалғычылара тэрэф дөнэрэк:

— Тэрэкэмэ!—дейэ гышгырды.

Сел кими ити вэ чошғун бир мусиги санки отағы титрэтли.

— Эл вурун!—дейэ Садай достуну чэкиб өзү илэ бирликдэ оюна салды.

...Достлар рэгс эдирди.

...Гызлар бир-бирлэринин чийни үстүндэн бойланараг, бахыб күлүмсэйирдилэр.

...Ойнаянларын аягларыны көрмэк олмурду.

...Нэриманын гартал бахышларында нэш'э вэ севинч дуюлурду.

— Чаванлыг көзэл не'мэтдир,—дейэ, о, янындакы Гүрбэтэ мүрачиэт этди,—һэмишэ Араса баханда өз кечмишим кэлир дурур көзүмүн габағында.

— Сэн ондан да гэшэнк оғлан идин,—дейэ, Гүрбэт чаваб верди,—тойларда ойнаянда гыз-кэлинин ағлыны апарардын.

— Гочалдыг!—дейэ, Нэриман дэрин бир тээссүфлэ башыны тэрпэтди.

...Баяг мави «Победа» илэ кэлэн оғлан, шоферлэ бирликдэ зала дахил олуб, гапынын ағзында даянды.

О, адамлара сүр'этли бир нэзэр салыб чэлд галстукуну дүзэлтди.

Шофер ирэли ерийэрэк:

— Салам, Нэриман эми,—деди,—тэзэ аграномунуз Сэрдар йолдашла таныш ол!

Нэриман агранома яхынлашараг:

— Хош кэлмисиниз!—дейэ онунла эл тутду.—Дүнэн йолдаш Мурадханов сизин барэнизлэ мэнэ зэнк элэмишди.

...Сона адамларын арасындан кечэрэк айнабэндэ чыхды. Арас архадан она чатараг:

— Нэ олду, Сона,—деди.—Бэс сэн шэклини мэнэ верэчэкдин.

Сона, ай ишығында зүмрүд кими парлаян тэһэнк ярпагларына бахараг, сусурду.

— Йохса э'тибар элэмэдин?—дейэ, Арас күлүмсэди.

Гыз көзлэрини эндирэрэк тэрэддүд эдирди. Нэһайэт о, гойнундан кичик бир шэкил чыхарыб оғлана верэрэк:

— Анчаг, хаһиш эдирэм һеч ким көрмэсин,—дейэ, зэиф вэ титрэк бир сэслэ хаһиш этди.

— Баш үстэ!

Арас тэшэккүр долу нэзэрлэрлэ она бахды.

... Колхозчулар үстү мүрбэчүр емэклэрлэ долу узун столун этрафында эйлэшэрэк, аяг үстүндэ данышан Нэриманы динлэйирдилэр.

Нэриман дейирди:

— Отуз ил бундан габаг ким дейэрди ки, чэкдийин зэһмэт сэни белэ шөһрэтлэндириб, нағыл кими диллэрэ салачаг. О заман да папаг алтында оғланлар вар иди. Анчаг нэ эдэйдин ки, эйям башгайды. Эсл икидлийэ мейдан йох иди. Бир балача пэрвазланмаг истэйэн кими, ганадыны гырыб янына салырдылар.

Сэдр бир ан сусуб, ону динлэйэн кэнчлэрэ бахды. Сонра мөһкэм вэ күмраһ сэслэ элавэ этди:

— Инди исэ дүня сизиндир! Гой бизим чаван лачынымыз галхдыгча галхсын! Гой Арас икинчи дэфэ гэһрэман ады алсын! Һеч инсафдырмы ки, бизимлэ ярышан «Бир май» колхозунун икиулдузлу гэһрэманы олсун, бизимки олмасын?!

....— Мэним дэ арзум будур ки,—дейэ, Арас чаваб верди,—колхозумузда тэкчэ мэн йох, һамы гэһрэман ады алсын!

— Доғрудур!—дейэ, агроном өз эвиндэймиш кими сэрбэст вэ шэн бир ифадэйлэ ериндэн сэслэнди.—Гой Сталин колхозу гэһрэман колхоз олсун! Тэк элдэн сэс чыхмаз!

...Бүтүн зал бирдэн-бирэ курлады.

...Сонра бу чошғун һэйэчан далғалары арасындан тэмиз вэ ишыглы бир кабинэ заһир олду.

— Бунун үчүн,—дейэ, сэдр столунун сағ тэрэфиндэ отурмуш Сэрдар сөзүнэ давам этди,—биз нэинки сулу ерлэри, ики йүз элли һектардан ибарэт олан «сусуз чөлү» дэ суврмалыйыг!

Залда бир тэрпэниш вэ чанланма эмэлэ кэлди.

— Она көрэ дэ,—дейэ, агроном давам этди,—мэн тэклиф эдирэм бу ил Гуручайын алтында дүзэлтмэк истэдийимиз көлү, сизин нэзэрдэ тутдуғунуздан үч дэфэ бөйүк элэйэк. Йэ'ни о, тэхминэн бир милйон кубметр су тутсун!

— Бир милйон!—дейэ, бригадир Фэрзэли һейрэтлэ Гүрбэтэ бахды. Түлкү кими эһтиятлы вэ сэрвахт бир адам олан Гүрбэт агранома диггэтлэ гулаг асмагда давам эдэрэк Фэрзэлийэ чаваб вермэди.

Агроном сөзүнү гуртарараг:

— Бунун үчүн һэр бир имканымыз вар!—деди.

...—Һэ, нэ дейирсиниз?—дейэ, Нэриман идарэ һей'эти үзвлэринэ мүрачиэт этди:—Ағлыныз нэ кэсир?!

— Мэнчэ йолдаш агроном чох ағыллы сөз дейир. Сусуз чөлэ су чыхармаг вахты чохдан кэлиб чатмышдыр,—дейэ, Арас чаваб верди.

—Доғрудур!—дейэ, бригадир Һэсэнгулу тэсдиг этди.

Орта яшлы, ағбэниз, этли-чанлы бир арвад олан Күлсэнэм өзүнү йырғалаяраг:

—Мэн дэ аграномун фикринэ тэрэфдарам,—деди.

Нэриман аяға галхараг:

— Ушаглар,—деди,—мэн һэмишэ сусуз чөлэ баханда элэ билирдим бэдэнимдэ узун иллэрдэн бэри сағалмамыш бир яра вар... Ики йүз элли һектар торпаг галырды башлы-башына. Индийэ гэдэр имканымыз азды, сувара билмирдик, амма инди колхозумуз бөйүйүб, күчүмүз артыб. Она көрэ мэн дэ аграномун фикринэ шэрикэм.

— Вахта ки, белэдир,—дейэ, Сэрдар элавэ этди,—биз бу илин экин планыны отуз фаиз артыра билэрик, бу да колхоза сэккиз йүз мин манат элавэ хейир верэр!

— Бэлкэ биз эввэлчэ көлү дүзэлдиб гуртараг, сонра бу барэдэ данышаг?!—дейэ, тикинти бригадири Гүрбэт яваш вэ эһтиятлы бир ифадэ илэ сэдрэ мүрачиэт этди,—горхурам адам чатдыра билмэйэк...

Күлсэнэм өзүнү йырғалаяраг гэзэблэ Гүрбэтэ бахыб:

— Арвадыны ханым элэйиб эвдэ отуртмасан, чатдырарыг,—деди.

Һамы күлүшдү.

Сэдр зэнки сэслэндирэрэк:

— Яхшы, сакит олун!—деди.—Буну чэк - чевир элэмэйин мэ'насы йохдур. Көлү дэ дүзэлдэчэйик, элавэ планы да еринэ етирэчэйик!

...Дан ери сөкүлүрдү....

Эйвазлы кэндинин үфүглэри лалэ кими гызарырды.

...Сона ағ никил чарпайысында ятмышды. Онун үзүндэ һэйэчанлы вэ хошбэхт бир ифадэ варды.

Санки гыз ширин бир юху көрүрдү.

Бирдэн Кремл сааты далбадал алты дэфэ сэслэнди.

Гыз диксиниб һэйэчан вэ сэадэт ичиндэ көзүнү ачды. Вэ элэ бу заман машын сэси эшидилди...

Гыз бир ан гулаг кэсилэрэк күчэдэн кэлэн о сэси динлэди.

Сонра сычрайыб галхараг огрунча пэнчэрэдэн бойланды...

...Мотосиклдэ сүр'этлэ кэлэн Арас гызын пэнчэрэсинин габағына чатдыгда башыны галдырыб юхары бахды.

Гыз түл пэрдэ алтында кизлэнди...

Оғлан онун чийинлэринэ төкүлэн вэ үзэриндэ күнэшин илк шүалары ойнаян гызыл сачларыны көрмэйэрэк көздэн итди.

...Кэндин кениш күчэлэри адамла долду. Йүк машынлары, «Москвичлэр» фит верэрэк бир-бири ардынча тарлалара доғру йөнэлдилэр.

...Сона бағчаларындан чыхараг йүйүрүб, ону көзлэйэн гызлара гошулду.

...Көмүр кими гара көзлэриндэ даима зарафатчыл бир ифадэ олан гарабэниз, гайышбалдыр Күлөйшэ Сонанын үзүнэ бахараг:

— Батмыш күнү-күндән көзәлләшир,—деди.

— Дейәчәкләр Эйвазлы кәндиндә бир Сона варды, ону да Арас апарды,—дейә, хурмайы сачлы, сарыбәниз Гәрәнфил сөз атды. Сона күлүмсәйәрәк:

— Һәлә дүнядa һеч нә йохкән языг оғланы дилә-дишә салмайын, гызлар,—деди.

...Чөлләр адамларын кәлиши илә санки бирдән-бирә чанланды.

—Бу ил сизин саһәниз бах, урадыр!—дейә, Нәриман, бөйүк ана архын алтында әл ичи кими дүм-дүз гараторпаг ери Араса вә онун йолдашларына көстәрди.—Нечәдир?

— Чох яхшыдыр!—дейә, Арас гаш-габағыны саллады.—Анчаг нә үчүн бизә бураны верирсән?

— Нечә нә үчүн?—дейә, Нәриман тәәччүблә Араса бахды.—Сән гәһрәмансан! Һамынын көзү сәндәдир. Она көрә биз дә торпағын яхшысыны сәнин бригадана веририк.

— Мән әзизләниб наз балышда ятмаг үчүн гәһрәман олмамышам!

— Бу нә сөздүр?!— дейә сәдр алынды.—Ахы биз истәйирик сән икинчи дәфә гәһрәман оласан!

— Мән бу чүр гәһрәман олмаг истәмирәм. Бу, чамаата хәянәтдир!

— Хәянәтдир?

— Әлбәттә хәянәтдир! Мәндән сорушмазлармы: «Сән она көрә гәһрәман олмусан ки, торпағын яхшысыны өзүн көтүрүб, писини йолдашларына верәсән?»

Нәриман пәрт һалда сорушду:

— Бәс бураны кимә верәк?

— Верин Сонанын бригадасына! Әксәриййәти гызлардыр. Бураны бечәрмәк онлар үчүн чәтин олмаз.

—Ахы сән билирсән ки, бура колхозун гызыл фондудур.

— Ләп яхшы.

Сәдрин көзләри торпаға зилләниб галмышды. Санки она һейфи кәлирди.

— Яхшы, сәнин бригадана һараны верәк?—дейә, нәһайәт о, башыны галдырды...

— Бу ил плана дахил эләдийимиз «сусуз ери»!

— Вахта ки, өзүнә белә күвәнирсән, олсун! Анчаг чалыш мәһсул йығыланда чамаат демәсин ки, Арасын кечән илки гәһрәманлығы да бир тәсадүф имиш.

— Чалышарыг!—дейә, Арас дөнүб узаглашды.

...Вә бу заман гызлар йүйүрүб сәдрин янына кәлдиләр.

— Биз бу ил һараны әкәчәйик, эми?—дейә, Сона сорушду.

— Бураны!—дейә, Нәриман ачыглы һалда ана архын алтындакы ери көстәрди...

— Бураны?—дейә, Сона тәәччүб этди.— Бәс ахы дедиләр бураны Араскилә вермисиниз.

— Арас белә асан ерләри өз шә'нинә сығышдырмыр, дейир бураны верин гызлара!

...Артыг сәдрин сон сөзләрини динләмәйән гызлар севинчлә өз ени экин саһәләринә бахырдылар. Ялныз Сона башыны ашағы дикәрәк әсәби һалда яйлығынын учуну дидишдирирди.

— Нийә көзүнү дөйүрсән, йохса сән дә бураны истәмирсән?—дейә, Нәриман киши марагла сорушду.

Гыз башыны галдырараг сәрт бир гәтиййәтлә:

— Истәмирик!—деди.

— Яхшы, Арас дейир гәһрәманам, Фәрһад кими күлүнк вурачағам, бәс сиз нә дейирсиниз?

— Биз дә дейирик ки, гәһрәманлар наһаг ерә өзләрини башгаларындан бу гәдәр йүксәк тутурлар.

— Гәһрәман башгаларындан йүксәк олмаса, һөкумәт онун дөшүнә гызыл улдуз тахмаз!—дейә, Нәриман гәзәбләнди.—Әкин бураны! Сизин бир-биринизә иддиа сатмағынызла мәшғул олмаға мәним вахтым йохдур!

...«ДМ» вә «С-80» маркалы тракторлар чөлләри шумламагда иди. Севкүл диш-диш дуран гара торпаг лайларына бахараг:

— Сәнин дә яманча хасиййәтин вар,—дейә, Сонаны мәзәммәт этди.—Арас бу чүр ери өзләринә көтүрмәйиб бизә верир, она сағ ол демәк әвәзинә һәлә бир ачығын да тутур.

— Ахы нийә Арас элә күман эдир ки, онун көрә биләчәйи иши биз бачармарыг?!—дейә, Сона һәйәчанла сорушду.

...Арас вә йолдашлары өз саһәләрини кол-косдан тәмизләйирдиләр.

«ДМ» трактору, ери танк кими сөкүб дағыдырды. Көдәк вә көк бир оглан олан Рәшид бөйүк бир гаратикан көтүйүнү дартыб чыхарараг:

— Нә яхшы ки, бураны биз көтүрдүк,—деди,—йохса гызлар өһдәсиндән кәлә билмәздиләр.

— Элләдир,—дейә, Арас әйилиб шумун дәринлийини өлчдү.

...— Нә вахт башлайырсан?—дейә Гуручайын үст тәрәфиндә, бөйүк аг чадырын габағында даянмыш Нәриман, мүһәндис Э'тибардан сорушду.

—Сабаһ «көбәләк дашы» партладырыг!—дейә, мүһәндис чайын алтындакы һейбәтли гаяны көстәрди.

...О, бу сөзләри дейиб гуртармамышды ки, дәһшәтли бир партлайыш мин иллик гаялары көйә галдырды. Гаты бир түстү дүзү-дүняны бүрүдү.

...Вә бу түстү чәкилдикчә мави сәманын фонунда бир һейкәл сукутү илә даянмыш йүз гырх яшлы гоча Новрузалы бабанын мәмнун чөһрәси көрүндү.

— Ай дүня...—дейә, гоча башыны силкәләди.— «Көбәләк дашы» да ериндән тәрпәтмәк олармыш!..

...Садайын трактору шуму баша чыхыб даянды.

Оғлан, дәрин бир нәфәс алараг сычрайыб ерә дүшдү. Тракторун ардынча кәлән гызлар ону дөврәйә алды.

— Садай гағанын бүкүнкү иши рекорддур,—дейә, Сона фәрәһлә сәсләнди. Зарафатчы Күлөйшә башыны күлмәли бир тәрздә йырғалаяраг:

— Залым гәһрәмандыр ки, гәһрәмандыр!—деди.

— Сиз дә чох шиширтмәйин, гызлар. Тракторла ер шумламаға нә вар ки! Әсл гәһрәман одур, бах,—дейә. Садай күлүмсәйәрәк, онлара яхынлашан Арасы көстәрди.

— Енә бу нә гиямәтдир, Садай дост, дейирләр сән бүкүн дүз бир һәфтәнин ишини көрмүсән,—дейә, Арас онун әлиндән тутду, сонра көз ишләдикчә узаныб кедән гараторпаг шума бахараг:

—Афәрин, гызлар!—деди.—Бүтүн районда биринчи сиз гуртармысыныз!

— Бәс сиз гуртармамысыныз?—дейә, Севкүл сорушду.

— Йох, биз кери галмышыг.

— Эйби йохдур, гәһрәман оглансыныз, кәлиб етирәчәксиниз,—дейә, Сона кинайә илә она бахды. Лакин Арас онун эйһамыны дуймаяраг:

—Бу кечә яхшы кино вар,—деди.

— Бизи ким гонаг эдәчәк?—дейә, Күлөйшә сорушду.

Садай әлини дөшүнә вурараг:

— Мән!—деди.

— Онда, ахшам дүз доггузун ярысында, доггуз билетлә кинотеатрын габағында бизи көзләрсән,—дейә, Күлөйшә әмр этди.

Сона:

— Сәккиз билет кифайәтдир,—деди,—мән кәлмәйәчәйәм.

—Нә үчүн?— дейә, Арас тутулмуш һалда сорушду.

— Ишим вар,

— Чох марaглы филмдир...

— Мәним әвәзимә дә тамаша эдәрсиниз,—дейә, Сона чаваб верди. Сонра йолдашларына сары дөнәрәк:

— Кедәк, гызлар,—деди.

Онлар бир гәдәр аралaндыгда Севкүл Сонадан сорушду:

— Сән нийә Арасын сөзүнү ерә салдын, эвдә нә ишин вар ки?

Сона хәфифчә күлүмсәйәрәк,—мән ондан күсмүшәм,—деди,—нә үчүн о, өзүнү биздән бачарыглы һесаб эдир?!

— Ахы о, гәһрәмандыр!

— Нә олсун, бәлкә сабаһ сән дә гәһрәман олачагсан.

...Садайла Арас нәзәрләрини гызлар кедән тәрәфдән чәкиб, бир-бирләринә бахдылар.

— О, сәнинлә бир тәһәр данышырды. Бәлкә инчитмисән?—дейә, Садай сорушду. Арас гашларыны чатараг:

—Йох, мән ону инчидәчәк бир иш тутмамышам,—деди.

...Кәндин үзәринә электрик чырағлары илә ишыгланан бир кечә энмишди. Сона гәмли бир маһны охуя-охуя мәтбәхдә ахшам емәйи һазырлайырды.

...Эвин пилләкәнләрини яваш-яваш чыхан Сәрдар дәрин бир мараг ичиндә, гызын охудуғу маһныны динләйирди.

Әлиндә су илә долу графин ичәри кирән Сона, пәнчәрә габағында даянмыш аграному көрүб, диксинди вә гыз утанмыш һалда графини столун үстүнә гояраг:

—Ахшамыныз хейир!—деди,—Нийә белә сәссизчә кәлиб дурмусунуз?

— Сиз элә көзәл охуюрдунуз ки, мане олмаг истәмәдим. Мән, сизин белә көзәл сәсиниз олдуғуну билмирдим.

— Чох тә'рифләмәйин... батар,—дейә, гыз күлүмсәди.

—Йох, мән бәднәзәр дейиләм...—дейәрәк оғлан да эйни зарафатла чаваб верди вә пианинонун янына кәлиб бармағы илә онуң дилләриндән биринә тохунду.

Пианинодан инчә бир сәс чыхараг кечәнин сүкуту ичиндә эриди.

— Яхшы чалырсынызмы?—дейә, агроном сорушду.

— Хейир, элә белә өз-өзүмә бир-ики һава өйрәнмишәм. Шәһәрдән нот-зад кәтиртмишәм. Анчаг галырам үзүнә баха-баха. Кәнддә дә биләнйохдур.

—Нотларыныза бахмаг оларммы?

—Бу саат,—дейә, гыз бир йығым дәфтәр кәтирди.

Агроном онлардан бирини көтүрүб нәзәрдән кечирди вә о, сол әлиндә тутдуғу дәфтәрә баха-баха, сағ әли илә пианинонун дилләрини тәрпәтди.

Нәһайәт Сәрдар стула отурараг дәфтәри пианинонун үстүнә гоюб, чалмаға башлады.

Онун нота дикилмиш көзләриндә дәрин бир илһам шө'ләләнирди.

Санки о, тәрәннүм этдийи дуйғуларын, дәфтәрә язылмыш бу әйри-үйрү чызыглар үзәриндә нечә учушдуғуну көрүрдү...

— Гыз даяныб һейрәт ичиндә динләйирди.

...Нәһайәт оғлан сон аккорду вуруб гуртарараг эйнилә ушаг кими садә вә меһрибан бир тәбәссүмлә сорушду:

— Хошунуза кәлдими?

— Яхшыдыр... Чох яхшыдыр... Анчаг һейиф ки, нәдән данышдығыны баша дүшә билмирәм.

— Бунун ады «Тәйярәчи һаггында маһны»дыр. Гыз оғлана дейир ки, сән шиш гаялар үзәриндә ганад чалан чәсур бир гарталсан! Сән мәним юхусуз кечәләримин гәһрәманысан! Лакин мән һеч бир заман сәнин олмаячағам! Чүнки сән шаһин кими мәғрурсан! Мән исә дағларда сәсләнән кәклик дейиләм! Мәним дә сәнин кими күчлү ганадларым вар! Мән дә сәнин кими учурумлар үзәриндән галхараг, кениш фәзалара йүксәлмәкдән сонсуз бир нәш'ә дуюрам.

Агроном бир ан сусду. Сонра гыза мүрачиәтлә:

— Көрүрсүнүзмү,—деди,— нечә мәғрур гызмыш!

— Оғланлара белә лазымдыр!—дейә, Сона яры зарафат, яры чидди чаваб верди.

— Нә үчүн?

...Бу заман ири дивар сааты чинкилти илә сәсләнди. Гыз башыны галдырыб һәйәчанла бахды. Саат доггузун ярысы иди.

— Бәлкә сизин кедәчәк бир ериниз вар?

— Һеч бир ерә кетмәйәчәйәм!—дейә, гыз тәләсик чаваб верди.

— Истәсәйдиниз мән нот илә чалмағы сизә өйрәдәрдим.

— Йох, горхурам... горхурам бачармайым...

—Гоюн бир имтаһан эләйәк,—дейә, агроном аяға галхараг ерини гыза тәклиф этди.

— Әйләшин!...

Гыз отурду.

Оғлан илк сәсләри өйрәдир, о, исә дәрһал мәнимсәйәрәк чалырды... Агроном ушаг кими севинәрәк:

— Сиздә күчлү мусиги исте'дады вар!—деди:

Вә элә бу заман гапы явашча вурулду.

— Буюр!—дейә, Сона көзләрини пианинодан чәкмәйәрәк сәсләнди.

Арас ичәри дахил олараг, вурулмуш кими ериндә даянды. Гыз әлини пианинодан чәкиб тәәччүблә она бахды. Арадан сүкут ичиндә кәркин бир ан кечди.

Гыз, санки бирдән өзүнә кәләрәк галхыб стуллардан бирини чәкди:

— Әйләш, Арас!

Лакин оглан отурмаяраг батгын бир сәслә сорушду:

— Сәдр һарададыр?

—Һәлә кәлмәйиб,—дейә, гыз гәрибә бир союглугла чаваб верди.

Арас чеврилиб чәлд аддымларла отагдан чыхды.

Гыз ериндән гымылданмадан бир нечә санийә онун ардынча бахды.

Сонра бирдән йүйүрүб отагдан чыхды.

Ай ишығында ағаран даш пилләкәнләри нечә дүшдүйүнү һисс этмәйәрәк күчәйә гачды.

Лакин кечикмисән, көзәл гыз. Одур, сәнин гәһрәманын тини бурулуб көздән итди...

...Памбыгчылар машынларла тохум сәпирдиләр.

Арас золағы баша чыхыб даянды.

Рәшид дәрин бир нәфәс алараг өвуртларыны шиширти.

—Дейәсән яман йорулмусан, ашна,—дейә, бир чаван оғлан она бахараг хәфифчә күлүмсәди.

Рәшид мәзәли бир тәрздә өзүнү дүзәлдәрәк:

— Гәтиййән!—деди.

Рәшидә нисбәтән хейли арыг олан башга бир кәнч бәркдән күләрәк:

— Йорулмағыны йүз ил бойнуна алмаз!—дейә, она саташды. Рәшид дөшүнү габардараг:—Мән йорулсам онда сән кәрәк тир-тап узанасан!— деди.

Арыг оғлан өзүндән чыхараг:

— Йохса көклүйүнә күвәнирсән? Сән өлмәйәсән, арыглығыма бахма, доггуз сәнин кими оғулун ишини көрәрәм!—деди. Рәшид онун пәрт олмағындан ләззәт алараг йолдашларына көз вуруб пыггылдады.

...Бу заман аг халатлы дүшәркә ашпазы онлара яхынлашараг бөйүк бир габда кәтирдийи говурманын үстүнү ачды:

— Нәриман әми көндәрди. Мәхсус сәнин үчүн биширтдириб.

— Мәхсус мәним үчүн?— дейә, Арас тәәччүб этди.

— Һә, дейир наһара гәдәр аягүсту эләсин.

— Яхшы, вер бура,—дейә, Арас нимчәни алыб ерә гойду. Сонра йолдашларына мүрачиәтлә:

— Ушаглар,—деди,—мәним мейлим йохдур. Кимин иштаһасы чәкир, буюрсун...

Лакин һеч кәс ериндән тәрпәнмәди.

— Рәшид, сән ки, иштаһадан яхшысан, кәл дөшә!

— Мәним ишим дейил,—дейә, Рәшид чаваб верди,—бизим үчүн көндәрмәйиб ки, сәнә көндәриб.

— Сән кәл отур, Мүрсәл,—дейә, Арас арыг оғлана мүрачиәт этди.

—Хейир,—дейә, оғлан башыны булады. О заман Арас ашпаза сәрт бир нәзәр салараг:

— Көтүр, гайтар кери,—деди.

— Яхшы дейил,—дейә, ашпаз Гурбан э'тираз этди.—Нәриман әми инчийәр.

— Көтүр!—дейә, Арас ачыглы һалда әмр этди.

Гурбан хөрәйи көтүрүб чәлд узаглашды.

...Нәриман киши әсәби аддымларла онлара яхынлашараг:

— Бу нәдир, Арас,—деди,—адам да пайы кери гайтарармы?!

— Сән яхшы иш көрмүрсән!—дейә, Арас гаш-габагла чаваб верди:—Бу гәдәр адамын ичиндә тәк мәни нийә айырырсан?!

— Ахы сән...—дейә, сәдр тутулду,—сән үч күндүр эвә кетмирсән...

— Нә олсун, йолдашларым да мәнимлә бурда дейилләр?..

... Көл сүр'әтлә газылырды...

Экскаваторлар фил кими хортумларыны узадараг торпағы галды-

рыр, колхозчулар тәләсик ора-бура һәрәкәт эдирдиләр.

..Кәнч мүһәндис Э'тибар бәнди һөрән адамлара яхынлашды.

Гоча уста әл сахлаяраг:

— Әһәнк, семент кәлиб чыхмады, йолдаш инчинар,—деди,—бир саатдан сонра бекар галачағыг.

Э'тибар әсәби аддымларла ағ чадыра дахил олуб, телефон дәстәйини көтүрдү.

— Алло...алло! Тикинти бригадирини вер!

Дәстәйи гулағына тутмуш Гүрбәт меһрибан бир ифадә илә сорушду:

— Нә буюрурсан, йолдаш мүһәндис?

—Нийә әһәнки, сементи дашытдырыб гуртармырсан?—дейә, Э'тибар гышгырды.

—Машын чатдыра билмирәм, йолдаш мүһәндис,—дейә, Гүрбәт инсаны әсәбиләшдирән бир сакитликлә чаваб верди.

— Бәс колхозун дөрд йүк машыны һардадыр?

— Дөрд машынын дөрд мин дә дәрди вар, йолдаш мүһәндис,—дейә, Гүрбәт күлүмсәди.—Бири кедиб...

Лакин Э'тибар ону ахыра гәдәр динләмәйәрәк телефон дәстәйини еринә чырпды.

Гүрбәт әһмалча дәстәйи еринә гоюб, өзүндән разы һалда аяға галхды.

...Тәзә тикилмиш икимәртәбә эвин һәйәтиндә долу кисәләр йүкләнмиш бөйүк бир машын даянмышды.

Кәнч шофер Маһмуд әлиндә тутдуғу кағыза бахараг, гаш-габаглы һалда сусурду.

— Нә үчүн дурмусан? Нийә кетмирсән?—дейә, Гүрбәт ондан сорушду. Маһмуд көзләрини кағыздан чәкәрәк:

— Ахы бу яхшы иш дейил, эми,—деди,—колхозун сементи төкүлүб галыб стансияда.

— Гәрибә сөз данышырсан,—дейә, Гүрбәт тәәччүб этди,—колхозун гәдрини мән сәнин гәдәр билмирәм? Йохса машыны кизлин көндәрирәм? Тез ол, ләнкимә! Сабаһ базар күнүдүр.

Шофер Маһмуд истәр-истәмәз кедиб кабинкая чыхды. Буғда илә долу машын тәрпәниб йола дүшдү. Гүрбәт машынын ардынча бахараг дәрин бир нәфәс алды.

— Көрүрсәнми?—дейә, артырмада даянмыш голу чирмәкли арвад, әри нә мүрачиәтлә гашларыны дартды,—чөрәк вериб бөйүтдүк, адам эләдик, инди сәнә дедийи сөзә бах.

Гүрбәт күлүмсәйәрәк:

— Үстүнү вурма, арвад,—деди,—чалыш ишини ерит. Һирсләнмәкдән бир шей чыхмаз.

Гызлар механики сурәтдә һәрәкәт эдән култиваторларла артыг торпагдан баш галдырмыш көрпә памбыг колларынын дибини бошалдырдылар.

— Мәнә элә кәлир ки,—дейә дил гәфәсә гоймаг билмәйән Күлөйшә Гәрәнфилә мүрачиәт этди,—бу памбыг колларынын һәр күн, һәр саат нечә бой атыб бөйүдүкләрини көрүрәм.

Үзүндә даима хүлялы бир ифадә олан Гәрәнфил:

— Мән исә,—деди,—Сталин йолдаша яздығымыз о мәктубу тез-тез юхуда көрүрәм. Элә бил ки, биз ону һәр дәфә тәзәдән язырыг.

— Сталин йолдашын, бизим о кағызымызы охудуғуну көзүмүн габағына кәтирәндә үрәйим гуш кими чырпыныр,—дейә, Күлөйшә һәйәчанла сәсләнди.—Өз-өзүмә дейирәм, бирчә бу тарладан гучаг-гучаг памбыг йығыб сөзүмүзү еринә етирдийимиз күнү көрсәйдим...

Гызлар, кәләчәйин һәйәчан вә хәяллары илә долу гайғысыз бир маһны башладылар. Сонра онларын охудуғу бу маһны яваш-яваш ахан бир чай шырылтысына чеврилди.

Ағраном велисопедини Гуручайын яны илә сүрәрәк кәлирди.

Ямачларда гызаран лаләләр, яшыл отлар арасында көрүнән бәнөвшә вә нәркис күлләри артыг яз олдуғуну хәбәр верирди...

Ағраном газылмагда олан көлүн гәншәриндә мүһәндис Э'тибара чатыб, велосипеддән дүшдү.

— Гуручай яваш-яваш галхыр. Көлү тез гуртармаг лазымдыр ки, су йыға биләк,—дейә, о, гайғы илә Э'тибара мүрачиәт этди. Мүһәндис әсәби һалда:

— Тез гуртара билмәйәчәйик!—деди,—тикинти материаллары вахтында дашынмыр. Ишчиләр саатларла даяныб семент, әһәнк, даш көзләйирләр!

— Бәс колхозун машынлары нейләйир?

— Билмирәм. Нә вахт зәнк эдирсән, Гүрбәт дейир, «занетдир». Одур, семент дәрдиндән бәндин иши даяныб!

Сәрдар мүһәндислә бирликдә аг чадыра дахил олараг телефон дәстәйини көтүрдү:

— Алло! Алло «1 Май» колхозунун сәдри Элдар йолдашы верин!

Өз кабинетиндә әйләшмиш кәнч вә хош сифәт Элдар дәстәйи гулағына тутараг:—Эшидирәм!—деди.

— Салам, йолдаш Элдар,—дейә, Сәрдар күлүмсәди.—Дейәчәксиниз ки, ағраном иши дүшәндә зәнк эләйир.

— Шүбһәсиз ки, эләдир,—дейә, Элдар күлүмсәди,—де көрүм, нә эмрин вар?

— Семент галыб стансияда, хаһиш эдирәм, көмәк эдәсиниз, көлүн иши даяныб.

— Бәс өз машынларыныз һардадыр?

— Һамысы ишдәдир...

— Яхшы,—дейә, Элдар чидди бир ифадә илә чаваб верди.—Ики машын көндәрәрик. Бу шәртлә ки, саат он доггуз тамамда бурда олсунлар.

— Баш үстә! Чох сағ олун.

...Семент илә долу машынлар далбадал көл газылан ерә чатдыгда:—Бу нәдир?—дейә, Гүрбәтлә бирликдә кәлән Нәриман киши тәәччүблә ондан сорушду,—бәс өз машынларымыза нә кәлиб ки, сементи «1 Май» колхозунун машынлары дашыйыр?

— Өз машынларымызын икиси кедиб дәйирмана, бири күбрә кәтирмәйә...

— Бәс дөрдүнчү?

— Дөрдүнчүнүн дә части хараб олуб, кәдәйә дедим, кетсин көрсүн «1 Май»ын дәмирчиханасында дүзәлдә билəрми...

Гыса сүкут.

Сәдр өз-өзү илә данышырмыш кими башыны ағыр-ағыр тәрпәдәрәк деди:

— Иш чохдур. Әлавә машын алмаг лазымдыр.

Гүрбәт чидди вә ишкүзар бир ифадә илә:

— Һәләлик бир тәһәр кечинмәк олар, — деди. — Арабалар ахшам мешәдән гайыдан кими көндәрәчәйәм, сементи дашыйыб кәтирсинләр...

...Сонанын бригадасы өзү һәрәкәт эдән култиваторла памбығын дибини бошалдырды.

Бирдән, онларын үзәринә гаты бир көлкә дүшдү. Сона башыны галдырыб бахды. Илана охшаян гара, назик вә узун бир булут парчасы көйүн габағыны кәсмишди.

— Яғачаг,—дейә, Сона гайғы илә дилләнди.

Көзләри булутда олан Севкүл онун сөзүнү тәсдиг этди:

— Бәрк яғачаг.

— Гой яғсын!—дейә, Күлөйшә севинчлә әлавә этди.—Яз яғышы памбығын чаныдыр.

Илана охшаян о гара булут һейрәтли бир сүр'әтлә бөйүйәрәк, сәманы бүрүдү.

Һава кечә кими гаралды. Далбадал шимшәк чахды. Бирдән, көй элә бир гүдрәтлә шаггылдады ки, санки динамит гоюб, нәһәнк бир дағы партлатдылар. Одлу гылынч кими тез-тез һавада парлайыб, сөнән шимшәкләр гызларын һәйәчанлы үзләрини ишыгландырырды. Көй бир дә эйни шиддәтлә курлады вә бунун ардынча ширә-боран яғыш башлады.

— Памбыгдан чыхын!—дейә, Сона гышгырды.

Көйлә кедән Гуручай гәзәблә бәндин тәзә һөркүсүнә чарпараг, санки, бир анда ону парчалайыб тармар этмәк истәйирди.

Әйниндә брезент палто олан мүһәндис Э'тибар, үстүндән шарһашар су аха-аха јағышын алтында дајаныб сәрт вә гырпымсыз нәзәрләрлә бәндин һөркүсүнә бахырды. Элә бил ки, о, бәндин бу дөјүшдән нечә чыхачағыны көрмәк истәйирди.

...Аграномла сәдр дүшәркә талварынын алтында дуруб әйни сәрт вә гырпымсыз нәзәрләрлә, көйдән сел кими төкүлән јағыша бахырдылар.

...Тарла кәнарындакы балача чардағын алтына топланмыш Сона вә йолдашлары, әйни сәрт вә гырпымсыз нәзәрләрлә, көрпә памбыг колларыны дөйәчләйән јағыша бахырдылар.

...Арас чөл илә йүйүрә-йүйүрә кәлирди. Бирдән лап яхында ат кишнәди.

Арас аяг сахлаяраг әтрафына бахды.

Шимшәк чахыб чичәкли горуғу ишыгландырды. Бир-биринә сығынаг вермиш мадянларын янында дачнан, аяғы чидарлы Гәмәрдай гулагларыны шәкләйәрәк бир дә кишнәди.

...Ики-үч күнлүк көрпә бир дайча анасына гысылараг башыны онун бойну алтында кизләтмишди.

...Арас чибиндән чыхардығы бычагла Гәмәрдайын чидарыны кәсиб, онун үстүнә тулланараг, атлары габағына гатыб говду.

...Бир кәһәр мадян дәстәдән айрылыб кери дөнәрәк һәйәчанла кишнәди.

Арас ганрылыб чийни үзәриндән дала бахды. Туфан көрпә дайчаны карыхдырараг ону көз ачыб ериндән тәрпәнмәйә гоймурду.

...Арас Гәмәрдайы дөндәриб чапды вә дайчая чатараг бир көз гырпымында ону галдырыб, гучағына гойду.

...Гызларын, алтында даяндыглары чардағын габағындакы мис сәһәнкә, санки бирдән йүзләрлә балача даш дәйиб ону чинкилдәтди.

— Долу!—дейә, Күлейшә гышгырды.

...—Мән дедим ки, бунун далы долу олачаг,—дейә, Нәриман киши, ән горхулу дәгигәләрдә белә бир түкүнү тәрпәтмәйән адамлара мәхсус бир сакитликлә дилләнди.

...—Долуя дөндәрди!—дейә, туфан ичиндә дәря кими дәлғаланан буғда зәмиләринин дүшәркәсиндә даяныб бахан Һәсәнгулу киши, һәйәчанлы сәсләнди.

...Сәрдар, булут дағыдан фишәнкләри сәмая бурахды. Фишәнкләр булута чатараг далбадал партлады. Бир-биринин ардынча парлаян гырмызы золаглар түтүн сәманы ишыгландырды...

...Фишәнкләр бир дә, бир дә партлады.

Вә бирдән көйү бүрүмүш о гара булут гылынчла бөлүнмүш кими тән ортадан парчаланды.

Сонра бу парчалар бир-бирләриндән араланараг сүр'әтлә дағлара тәрәф гачды. Инди занбаг кими ачылан көм-көй сәмада гөвс-гүзеһ көрүнүрдү. Гәдим әл ағачына сөйкәнәрәк көзләрини көйә зилләмиш Новрузалы баба.—Бах, белә!—дейә, күлүмсәди.

...Буғда зәмиләринин фонунда даяныб көйә бахан Һәсәнгулу киши раһат бир нәфәс алды.

...Чардағын алтында даянмыш гызлар севинчлә йүйүрүб памбығын янына кәлдиләр. Лакин бирдән, Сона ериндә гуруюб галараг:

— Бу нәдир, гызлар, бу сел һарадан кәлир?—дейә, ваһимә илә сәсләнди.

...—Йәгин ки, чай бәнди учуртду!—дейә, Нәриман һөвлнак аграномa тәрәф дөнду.

...Сәдр илә агроном машына отуруб сүр'әтлә кетдиләр.

...Нәш'әли бир шырылты илә ахыб кәләрәк аләмә мейдан охуян сел, гызларын саһәсини ююб апарырды.

— Ушаглар, бәндә!—дейә, Сона бригада үзвләринә гышгырды.

— Бәнд тамамилә сәламәтдир!—дейә, мүһәндис Э'тибар, һарын атлар

кими чилов кәмирән чайын гәзәби гаршысында мәтанәтлә даянмыш тәзә тикинтини сәдрлә агрaнома көстәрди.

— Бәс сел һаяндан кәлир?—дейә Нәриман тәәччүблә сорушду.

...Гәмәрдайы дөрдәмә чапыб кәлән Арас онлара чатараг атын башыны йығыб:

— Сел юхарыдан, көһнә дәһнәдән кәлир!—деди.

...Дүшәркәдә чалынан һәйәчанлы зәнк сәсләри бүтүн кәнди аяға галдырды...

...Көһнә дәһнәнин үстү, низами гошун кими ахыб кәлән адамларла долду.

Онлар көһнә дәһнәнин ярғанындан үзү ашағы курулту илә ахараг тарлалары басан селә гаршы һүчума кечдиләр.

...Адамлар хыртдәйә гәдәр палчыға, суя батараг чарпышырдылар.

...Йүк машынлары далбадал даш, ағач дашыйырды.

...Өз-өзүнә һәрәкәт эдән нәһәнк экскаватор тәләсмәдән, әзәмәтлә көһнә дәһнәйә яхынлашыб даянды. Сонра танк кими күчлү тракторлар кәлди.

...О ян-бу яна гачараг, далбадал көстәришләр верән мүһәндис Э'тибарын гышгырмагдан сәси батмышды.

...Сона вә йолдашлары һәйәчан ичиндә көмәк эдирдиләр. Арасла бирликдә әллийә гәдәр сечмә сайтал оғлан дашгынын ән горхулу ериндә ишләйирди. Һүндүр ердә даянараг онлара команда верән Сәрдар:

— Әл көтүрүн, ушаглар!—дейә гышгырырды.

...Кәнч колхозчуларын тәр вә һәйәчан ичиндә парлаян үзләри тез-тез көрүнүб гейб олурду.

...Бәзәкли-дүзәкли Күлсәнәм арвадын үст-башы тамам палчыг ичиндәйди.

...Нәриман киши даһарын үстүндә даянараг үмуми ишә нәзарәт эдирди.

...Гүрбәт онун габағында о ян-бу яна гачараг бәрк чанфәшанлыг көстәрирди.

...Нәриман, шах-шәвәлдән гайрылмыш ири бир бағламаны суя тәрәф чәкән адамлара яхынлашараг, көмәк этмәк истәди.

Гүрбәт она мане олараг:

— Сән гырагда дур әши, һәр нә лазымса биз эләйәчәйик,—дейә тәләсик үрәйиянанлыг көстәрди.

— Мән чамаатдан артыг дейиләм!—дейә, сәдр э'тираз эдәрәк ишә киришди.

...Мәғлуб эдилмиш Гуручай инди өз йолу илә дүз кедирди...

Садай бәркидилмиш көһнә дәһнәйә бахараг:

— Бу дашгынын тәгсири бизим өзүмүздәдир!—деди,—биз, чох вахт тәзәни тикиб гуранда, көһнәнин галыгларыны тамам ләғв эдиб арадан галдырмағы яддан чыхарырыг. Она көрә дә белә зәрәр чәкирик!.

— Доғрудур!—дейә агроном тәсдиг этди.

...Гызларын саһәсиндә, адамын үзүнә күлән памбыг колларындан инди әсәр-аламәт галмамышды.

...Гәрәнфил илә янашы даяныб бахан Күлейшәнин гара көзләриндә яш дамлалары парлайырды.

...Яхын дүшәркәдәки радиода исә шән вә чошғун бир авазла «Сүрәйя» маһнысы охунурду.

...Он беш-он алты яшларында, мәзәли бир оғлан олан почтачы Султан, гызлар көрсүн дейә, саг әлиндә тутдуғу гәзети юхары галдырараг, мусиги илә һәмаһәнк ойная-ойнаяя кәлирди.

...Султан гызлара чатараг бирдән даяныб, әввәлчә Сонанын үзүнә, сонра да сел апармыш тарлая бахды. Кәтирдийи гәзети гызлардан кизләтмәк истәйирмиш кими гейри-ихтияри янына гысды. Сонра истәр-истәмәз онлара вериб, сәссизчә узаглашды.

...Гызларын көзү биринчи сәһифәдәки шәклә зилләниб галмышды.

...Шәкилдә, сыра илә даянараг кәтмән вуран Сона, Гәрәнфил, Күлейшә вә Севкүл әл сахлайыб, күнәшдән гамашан көзләрини гыяраг бахыб күлүмсәйирдиләр. Шәклин ал-

тында язылмышды: «Онлар рәһбәрә көндәрдикләри мәктубда һәр һектардан йүз он сентнер памбыг көтүрәчәкләринә сөз вермишләр...».

...Гызлар башларыны галдырыб сую совулмуш дәйирман кими кәдәрли көрүнән тарлаларына бахдылар. Бирдән Күлөйшә һөнкүрүб ағлады.

— Мәнимки һеч ушаглыгдан кәтирмир.—дейә, о, көз яшлары арасындан узаглара бахараг шикайәтләнди.—Арзу элдим мүһәндис олум, һесабдан һәмишә ики алдым. Истәдим, кедим һәкимлик охуюм, ярахорадан чимчишдим. Сонра өзүм кими бир гара оғлана севки етирдим, о да мәни атыб кетди охумаға...

Гыз бир ан сусду. Сонра даһа мә'юс бир ифадә илә әлавә этди:—Бу ил дә кечәми-күндүзүмү рәһбәрә вердийимиз о сөзә бағладым... Ону да еринә етирә билмәдик.

...Нәриман ағыр аддымларла ирәлиләйирди. Бойча хейли гыса олан Гүрбәт онунла янашы кедәрәк һей доғрайыб төкүрдү:

— Вахтында мән дедим, гулаг асмадын. Ағраномун сөзү илә дүздүняны әкдириб гойдун ора, сел дә вуруб белә эләди...

...Онлар лил басмыш ана арха чатыб даяндылар.

— Инди чамаат буну тәмизләсин, сел апаран памбығын дәрдини чәксин, су һайына галсын, йохса көл дүзәлтсин?

Нәриман сусурду, үзүндәки тутғун ифадәдән һисс олунурду ки, Гүрбәтин сөзләри она тә'сир эдир. Гүрбәт исә буну дуяраг даһа да илһама кәлир вә дейирди:

— Өзүн вәзир кими адам ола-ола дүнәнки ушағын сөзү илә дуруб отурурсан...

— Доғрудур,—дейә, нәһайәт Нәриман дилләнди,—биз кәрәк габагча көлү дүзәлдиб гуртарайдыг, сонра планлары артырайдыг...

— Көрдүн ки, мән дейәнә кәлдин,—дейә, Гүрбәт күлүмсәди.—Аталар һавайы демәйиб ки, әввәлчә архы туллан, сонра даныш. Көл вахтында гуртармады, чай да гуруду, сонра нә олачаг? Сән чаваб верәчәксән, йохса ағраном? Бәд аягда о да яхасыны чәкиб дурачаг гырагда.

...Сона вә онун бригада үзвләри илә бирликдә балача дикдирин үстүндә даянмыш ағраном, дүшүнчәли нәзәрләрлә сел апармыш тарлая бахырды.

Колхозчулар онун нә дейәчәйини көзләйирди.

Нәһайәт, ағраном Сонаја тәрәф дөнәрәк гәти бир гәрарла деди:

— Тәзәдән әкмәк лазымдыр!

— Ахы вахты кечиб,—дейә сона һәйәчанла чаваб верди.

— Вахты кечиб, анчаг әкмәк лазымдыр!—дейә. Сәрдар тәкрар этди,—яхшы вә сүр'әтлә бечәриләрсә әввәлки памбығы көтүрмәк мүмкүндүр! Инди исә бир дәгигә дә кечикмәк олмаз!

...Гәһвәйи рәнкли бир «Победа» сүр'әтлә кәләрәк колхоз идарәсинин габағында даянды.

Райком катиби Мурадханов машындан дүшәрәк ити аддымларла пилләкәнләри чыхды.

Башыны әлләри илә тутараг, отуруб бир нөгтәйә бахан Нәриман киши, санки катибин кәлишиндән хәбәр тутмады.

— Салам!—дейә, Мурадханов күлүмсәди,—енә нә гәм дәрясына гәрг олмусан?!

Сәдр башыны галдырыб бахараг:

— Хош кәлмисән!..—дейәрәк галхыб катиблә әл тутду. Сонра гашларыны чатараг:

— Дүнәнки дашгын кейфими яман корлайыб,—деди,—көлү дүзәлдиб гуртармамыш планлары артырдыг. Дөвләтә нисйә сөз вердик... Ахыры да белә олду. Архлар учуб дағылыб, йүз элли һектар саһәнин памбығыны сел ююб апарыб, яй яхынлашыр, көлү дә ки, гуртара билмирик.

— Чүнки тикинти бригаданыз пис ишләйир!—дейә, катиб сәдрин ахырынчы сөзләринә чаваб верди.

Нәриман тәәччүблә сорушду:

— Ким дейир ки, тикинти бригадасы пис ишләйир?

— Ағраном!

Арадан гыса бир сүкут кечди.

Нәһайәт сәдр башыны галдырмадан өз-өзү илә данышырмыш кими:

— Ағраномун бу һәрәкәти мәним һеч хошума кәлмәди,—деди.—Гүрбәт нейләсин?! Дөрд йүк машыныны элли ерә бөлә билмәз ки! Бөйүк колхоздур, тикинти материалларыны дашыйырсан, күбрә төкүлүб галыр. Күбрәни дашыйырсан, дәйирмана кетмәк галыр...

— Сән өз достуну мүдафиә элмәк үчүн һәмишә сөз тапырсан,—дейә, катиб наразы һалда башыны тәрпәтди.

...Сәдр илә катиб, инди чөл илә ирәлиләйирдиләр. Бирдән сәдр даянды. Адамлар, машынлар гызғын бир сүр'әтлә лил-гум басмыш ана архы тәмизләйирдиләр.

...Рәшид әл сахлаяраг:—Горхма, сәдр,—дейә, күлүмсәди,—нә чүр олур-олсун сабаһ күндүз саат он икийә гәдәр гуртарачағыг! Ағранома сөз вермишик!

...Енидән әкилиб гуртармыш тарлада гызлар ағраному дөврәйә алмышдылар.

— Инди һәр һектар саһәйә тәзәдән гырх кило фосфор, алтмыш кило азот сәпмәк лазымдыр,—дейә, Сәрдар Сонаја мүрачиәт этди,—амбарда сизин үчүн күбрә айырмышам. Тез адам көндәр дашыйыб кәтирсин!

...— Күбрә галмайыб—дейә, тәзә тикилмиш бөйүк сарайын габағында даянан учабой киши, Сонаја чаваб верди,—сәдр һамысыны йығыб көндәрди Арасла Баһадирин саһәсинә, район мәркәзиндәки эһтият да гуртарыб, инди кәрәк Бакыдан кәлсин!

...Сона чеврилиб әсәби аддымларла узаглашды.

...Кәнч шофер Маһмуд тарла дүшәркәсинә доғру кәлән Нәримана чатараг:

— Салам, сәдр,—деди.

Сәдр онун үзүнә бахмадан, «салам» дейә, фикирли һалда йолуна давам этди. Маһмуд онунла янашы ерийәрәк:

— Сәдр,—деди,—мән истәйирәм өзүмә бир балача эв тикәм.

— Нә олар.

— Көмәк эләйәрсинизми?

— Нә чүр көмәк?

— Колхоз тахтадан-ағачдан верәр?..

— Колхозун тахтасыны хүсуси эвләр үчүн вермәк олмаз, Маһмуд.

— Бәс о бириләринә нийә верирсиниз?

— Мәсәлән, кимә?

— Одур эй... Гүрбәт әмийә. Дүнән кечә бир араба тахта кәтирди.

— Биз һеч кимә тахта-зад бурахмамышыг!

— Бәс ону һардан кәтириб?

— Мән нә билим һардан кәтириб, кет өзүндән соруш,—дейә, сәдр һирсләнәрәк шофердән араланыб дүшәркәйә дахил олду.

...Тарла дүшәркәсиндә тәнәффүс фасиләси иди.

Колхозчулар чай ичиб динчәлирдиләр.

...Рәшид голтуғунда нағара, кәнчләрин арасында даяныб овуртларыны шиширдәрәк гараваллы чыхарырды.

Кәнчләр күлмәкдән ахыб кедирдиләр. Нәриман ағыр аддымларла онларын янындан кечиб юхары тәрәфдә стула отурду.

Ашпаз Гурбан чәлд бир стәкан чай кәтириб сәдрин габағына гойду.

...Ити аддымларла кәлән Сәрдар Нәриман кишийә яхынлашараг:

— Нийә белә иш көрүрсүнүз, йолдаш сәдр?—деди.—Ахы бу саат күбрә биринчи нөвбәдә Сонанын саһәсинә лазымдыр.

— Биз нағдыны гоюб, нисйә далынча гача билмәрик, йолдаш ағраном!—дейә, сәдр гуру вә союг бир ифадә илә чаваб верди.—Сонакилин саһәсиндән памбыг көтүрүб-көтүрмәйәчәйимиз һәлә дәряда балыг совдасыдыр. Она көрә дә бүтүн күчү габагчыл бригадаларын саһәсинә вермәлийик!

Ағраном Нәриман кишийә узун бир нәзәр салараг:

— Йолдаш сәдр,—деди,—биз чалышмалыйыг тәк-тәк адамлар вә я бир-ики бригада дейил, һамы габагҹыл олсун.

Сәдр мә'налы бир тәрздә күлүмсәйәрәк:

— Бу чох яхшы оларды,—деди,—анҹаг һейиф ки, беш бармағын беши дә бир дейил! Һамы гәһрәман ола билсәйди, бәс гәһрәманлар нә оларды?!

Кәнҹ колхозчу сәдрә яхынлашараг:

— Бу саат,—деди,—район мәркәзиндән зәнк эләдиләр ки, күбрә кәлиб төкүлүб стансияя, машын көндәрмәк лазымдыр!

...Гараждакы бөйүк йүк машынынын янында даянмыш Гүрбәтлә кәнҹ шофер Маһмуд арасында гызғын мүбаһисә кедирди.

— Мешәдә бирҹә машын одунумуз галыб. Кет, ону да кәтир. Гуртарсын,—дейә, Гүрбәт оғланы дилә тутурду. Кәнҹ шофер Маһмуд әсәби һалда э'тираз эдирди.—Кетмирәм, ҹамаат орда иш көрүр, көл дүзәлдир, памбыг беҹәрир, мән дә сәһәрдән ахшамаҹан сәнин үчүн каһ тахыл апарырам, каһ мешәдән одун дашыйырам... Ахы бу машын колхозундур!

— Яхшы, яхшы, комсомоллуғуна салма,—дейә, Гүрбәт иши зарафатла йолуна гоймаг истәди,—кәл чых машына.

— Кетмәйәҹәйәм!— дейә, оғлан гәти ҹаваб верди.

Гүрбәт бу дәфә һирсини уда билмәйәрәк:

— Рәдд ол!—дейә, гышгырды,—бир дә мәним эвимә аяг басма!

— Ҹәһәннәм олсун сәнин эвин дә, сән дә!—дейә, шофер чыхыб кетди.

Гүрбәт онун ардынҹа бахараг дәрһал юмшалды:

— Зарафат эдирәм, ай ахмаг! Кери гайыт!

Лакин шофер ҹаваб вермәйәрәк узагланды.

...Нәриман, Сона вә аграном тәләсик гаража кәлдиләр.

— Бу саат күбрә үчүн стансияя машын көндәр!—дейә, сәдр Гүрбәтә әмр этди.

— Сәһәр тездән көндәрәрәм, инди машын йохдур. Бир будур, бунун да шофери бу саат азарлайыб кетди элә,—дейә, Гүрбәт гәрибә бир тәбиликлә ҹаваб верди.

Нәриман агранома бахды:

— Бәс нә эдәк?

Бу заман кәлиб кечән Арас онлары көрҹәк аяг сахлады.

— Шофер йохдур, мән өзүм кедәрәм!—дейә, Сона машына тәрәф аддымлады. Гүрбәт онун йолуну кәсәрәк:

— Даян,—деди,—о бойда машына сәнин күҹүн чатмаз! «Москвичә» аглын кетмәсин!

Арас һеч бир сөз демәдән **кедиб** кабинкая чыхды.

...Арас көзләрини габаға зилләйәрәк күбрә илә долу машыны илдырым кими сүрүб кәлирди...

...Гызлар «СУЗ» маркалы машынларла тарлая күбрә сәпирди...

...Арасын машыны тарлая чатыб даянды.

Гызлар йүйүрүб ону дөврәйә алды:—Дүш, бир аз динҹәл,—дейә Севкүл Араса мүраҹиәт этди,—отуз километр йолу дөрдүнҹү дәфәдир гайыдырсан.

— Эйби йохдур, йорулмамышам,—дейә, Арас кабинкадан дүшүб күбрәни бошалтмагда гызлара **көмәк** этмәк истәди.

— Йох, даһа буну гоймаяҹағыг,—дейә, Сона гызараг онун голундан тутду,—биз о гәдәр дә инсафсыз дейилик.

Гыз йүйүрүб бир графин **айран** вә стәкан кәтирди:

— Көрүрәм сусамысан, ич!

Арас гызын узатдығы **стәканы** алыб башына чәкди.

Сона, онун сәрин айраны неҹә ширин-ширин ичдийинә бахараг, **меһ**рибан сәслә сорушду:

— Бирини дә төкүммү?.

— Төк!—дейә, Арас стәканы **гра**финин алтына тутду.

Сәрдар сүр'әтли аддымларла онлара яхынлашараг:

— Чох сағ ол, Арас,—деди.—Сәнин дашыйыб кәтирдийин күбрә о бири саһәләрә дә чатаҹаг.

Арас, икинҹи стәканы бирнәфәсә башына чәкәрәк аграномун үзүнә бахмадан:

— Мән «сағ ол» үчүн ишләмирәм, йолдаш аграном,—деди вә бош стәканы гайтарыб аҹыглы һалда араланды.

Аграном онун ардынҹа тәәҹҹүблә бахараг ағыр аддымларла узаглашды.

Арасын һәрәкәти һамыны пәрт этмишди.

Сона она яхынлашараг:

— Нийә агранома элә кобуд ҹаваб верирсән?—деди.—О ки, сәни тәһгир эләйән бир сөз демәди.

— Аграномун өзүнүн дили вар, башга адамын онун тәрәфиндән вәкиллик эләмәси лазым дейил!—дейә, Арас гәзәблә ҹаваб верәрәк, чыхыб кетди.

Сарсылдығындан ағламаг дәрәҹәсинә кәлмиш Сона, онун ардынҹа баха-баха галды.

...Арас йорғун вә кәдәрли һалда отағына дахил олараг, папағыны чыхарыб пәнҹәрәнин габағына туллады...

Пәрисә гары башыны гапыдан ичәри узадараг:

— Емәйин һазырдыр, бала,—деди,—кәтиримми?

— Иштаһам йохдур, ана. Сонра ейәрәм,—дейә, Арас гәмкин вә меһрибан сәслә ҹаваб верди.

Гары бүрүшүк додагларыны бир-биринә сыхыб наразы һалда гапыны өртдү.

Һәйәҹан вә изтираб Арасы боғурду.

Бу заман һәмишәки кими шыг кейинәрәк сачларыны сәлигә илә кери дарамыш Садай һай-күйлә ичәри кирәрәк:

— Нә отурмусан! Күчәниздән яр кечир, дур бах!—деди.

Лакин Арас ериндән тәрпәнмәди.

— Тай мәним ярым йохдур, Садай!—деди.

— Енә нә олуб, далашмысыныз?

— Далашмамышыг. Анҹаг о, башга адамы истәйир,—дейә, айры вахт гартал кими мәғрур олан Арас, инди күҹсүзлүклә сиррини достуна аҹды...

— Зарафат эләйирсән?

— Йох, зарафат эләмирәм!

— О, кими истәйир ахы?

— Аграному!

— Бый...

— Бәс неҹә,—дейә, Арас күлүмсәди,—тәзә ай чыхды, көһнәни доғрайыб улдуз эләдиләр. Бизим гызларын вәфасы белә имиш.

— Нәдән билирсән ки, о, аграному севир?

— Көр дейиләм ки,—дейә, Арас һирсләнәрәк аяға галхды.—Анҹаг севир, севсин. Тай бу адалар нәдир? Мән ки, ону мәҹбур этмирдим. Әкәр мәни истәмирдисә, нәйә үмид верирди? Нә үчүн мәним үрәйими парчалайырды?!

...Арас һәйәҹан ичиндә бир ан сусду. Сонра кәскин һәрәкәтлә достуна сары дөнәрәк:—Ядындадырмы,—деди,—ҹәбһәдә мән яраланан күнү һәкимин беһушдары гуртармышды. О, мәни бирнәфәсә сәккиз ердән беһушдарсыз кәсиб тикди, бир дәфә «уф» демәдим... Һамынызын, лап сәнин өзүнүн дә, рәнкиниз ағ-аппаг олмушду. Ядындадырмы?

— Ядымдадыр!

— Бах мән, бу яранын да ағрысыны эләҹә удаҹағам!

Садай аяға галхараг:

—Әкәр,—деди,—әсаслы бир сүбутун йохдурса, бош шейдән өтрү Дон Кихот кими өзүндән чыхма! Сона дағдан ағыр гыздыр. Ағлым кәсмир ки, һәр күләк ону ериндән тәрпәдә билсин!

— Йох, бундан сонра о, гызыл да олса мәнә лазым дейил. Мән өзүмү, онун бу гыза охшаян аграномундан әскик оғлан һесаб этмирәм!

— Аграномун һеч бир тәгсири йохдур. Бир гызы сән дә истәйә биләрсән, о да.

— Нэйсэ,—дейэ, Арас эсэбиликлэ элини һавада чырпды,—хаһиш эдирэм бир дэ онларын адыны мэним янымда тутмаясан!

Садай күлүмсэйэрэк,—баш үстэ,—деди,—сэдр һей'эт ичласы чағырыб, кедэк!

— Мэн кетмирэм.

— Онда худаһафиз.

...Арас тэк галдығы заман Сонанын бағышладығы о кичик шэкли чыхарыб яна-яна бахды.

...Сонра чэлд һэрэкэтлэ китаб шкафындан бир яшыл конверт көтүрүб шэкли онун ичинэ гояраг ағзыны бағлады...

...Өз кабинетиндэ иш столу архасында эйлэшэрэк гаш-габағыны төкмүш Нэриман, чэнэсинин дибиндэ отуруб эллэрини өлчэ-өлчэ данышан Гурбэти динлэйирди...

Гурбэт дейирди:

— Сэн бунун габағыны ал, чаным! Һэдэр гадағадан чыхыб. Һэр шейи гамарлайыб алыб элинэ! Һамы онун үстүнэ гачыр. Һеч кэс сэнинлэ һесаблашмыр! Элэ бил сэдр сэн дейилсэн. Одур! Белэ дэ агроном олар? Кор-кор, көр-көр. Сэнэ яхын адамларыны салыб көзүмчыхдыя!

— Билирсэн нэ вар, Гурбэт,—дейэ, Нэриман нэһайэт дилләнди,—мэнимки одур ки, колхозун иши ирэли кетсин. Экэр агроном бу барэдэ өзүнү мэндэн артыг һесаб эдир, сөзүм йохдур, буюрсун.

— Атан олду рэһмэтлик,—дейэ, Гурбэт бойнуну ирэли узатды,—экэр элэйсэ буюрсун. Тай һөрмэтдэн салмаг нэ үчүндүр?

— Һеч кэс мэни һөрмэтдэн сала билмэз!—дейэ, сэдр гэзэблэнди.—Чамаат Нэриманы таныйыр!

...Агроном өзү һэрэкэт эдэн отбичэн машынларын янына чатдыгда Э'тибарла гаршылашыб даянды.

— Мэн сэни ахтарырдым, Сэрдар.

— Мэн дэ сэнин янына кэлирдим. Нэ олуб?

— Ишчи гүввэси чатмыр! Чайын сую яваш-яваш азалыр. Тикинти бригадири дэ адам вермир. Дейир о бири ишлэр төкүлүб галыр.

...Инди, бир дэстэ чаван колхозчунун габағында даянмыш агроном:

— Нэ эдэк, йолдашлар,—дейирди,—көлү гуртара билмирик. Ишчи гүввэмиз азлыг эдир, иш кетмир. Дейин көрэк бу чэтин вэзийиэтдэн нечэ чыхаг?

— Кечэ дэ ишлэйэк!—дейэ, габаг чэркэдэ даянмыш Рэшид өткэм бир ифадэ илэ чаваб верди. Агроном тэрэддүдлэ:

— Горхурам йорулуб элдэн дүшэсиниз,—деди.

— Горхма, йорулмарыг!—дейэ, арыг Мүрсэл чаваб верди.

— Яз кефиси ишлэмэйин айры лэззэти вар...—дейэрэк быг ери тэзэ тэрлэмиш кэнч оғлан янындакы гыза пычылдады... Гыз ону дүртмэ илэ вурараг:

— Бэсдир, чамаат эшидэр...—деди.

...Агроном дүшэркэйэ дахил олараг телефонун дэстэйини көтүрдү.

— Алло, электрик стансиясыны вер!

— Эшидирэм!—дейэ, үсту-башы мазута буланмыш кэнч техник телефонда чаваб верди.

— Тапшыр, бу кечэ көл газылан ердэ дөрд прожектор гурсунлар.

— Баш үстэ!

Агроном дэстэйи асараг, дүшэркэдэн чыхды. О, күнэш ишығында гызыл кими парлаян тахыл зэмилэринин гэнширинэ чатараг, даяныб этрафа кениш бир нэзэр салды. Сонра яхынлашан Һэсэнгулу кишийэ мүрачиэтлэ:

— Бэс мэн демишдим комбайнчылар үчүн көлкэлик тикин, нийэ башламамысыныз?

— Гурбэт тахта-дирэк вермэди. Дейир комбайнчы мум дейил ки, эрисин,—дейэ, Һэсэнгулу һирсли чаваб верди.—Баша дүшмүрэм бу тикинти бригадири нэ вахта гэдэр көтүк кими бизим габағымызы кэсэчэк.

...Колхоз идарэсиндэ бэрк вурушма кедирди. Аяг үстдэ даяныб, эсэби бир һэйэчанла данышан агроном сөзүнү гуртараpаг:

— Бүтүн бунлара көрэ дэ мэн,—деди,—Гурбэтин тикинти бригадирлийи вэзифэсиндэн чыхарылмасыны тэлэб эдирэм!

Гурбэт бир агронома, бир дэ башыны ашағы дикмиш Нэримана бахды вэ сэдрин, агрономун сөзлэрини тэсдиг этмэдийини дуяраг, эждэһая дөндү:

— Ахы бир де көрэк сэн кимсэн, нэчисэн? Колхоз сэдрисэн, йохса...

— Мэн агрономам!

— Агрономсан кет агрономлуғуну элэ! Тай нэ од-ялов олуб дүшмүсэн бу чамаатын чанына?!

— Сэн чамаатын эвэзиндэн данышма!—дейэ, Сона онун сөзүнү кэсди,—чамаат, сэнин колхоз ишинин бурахыб, өзүнэ күндэ бир эв тикдийини көрүр...

— Бэс һавайы ерэ тикинти бригадири дейил ки,—дейэ, Рэшид ериндэн сэслэнди.

Нэриман онлара ачыглы бир нэзэр саларaг:

— Бирчэ мэни баша салын көрүм,—деди,—бу Гурбэтдэн нэ истэйирсиниз? Нийэ дүшмүсүнүз үстүнэ? Колхозчудур, эмэк күнү алыр, имканы вар, бир эв йох, лап икисини тикир. Кимэ нэ дэхли? Отуз ил бундан габаг бир чырыг човустанда бүзүшүб галан Гурбэтин инди аг отагларда яшамағы нийэ сизи севиндирмир?!

— Бу бизи о вахт севиндирэрди ки,—дейэ, агроном чаваб верди.—Гурбэт колхоза да өз аилэси кими чан яндырайды.—Нэриман агрономун үзүнэ бахмадан ағыр вэ гэти бир ифадэ илэ:

— Мэн,—деди,—Гурбэтин колхоза чан яндырмағына шүбһэ элэмирэм!

Сэдрин сөзлэриндэн үрэклэнмиш Гурбэт:

— Бура бах, йолдаш!—дейэ, агронома мүрачиэт этди.—Гурбэт сэдри атыб, сэнин чалғынла ойнасайды, яхшы адам оларды? Анчаг хейир, йолдаш! Ону көрмэйэчэксэн! Нэриман ийирми ики илдир бу колхозун йолунда күлүнк вурур. Инди сэн кэлиб чамааты онун үстүнэ галдыра билмэзсэн! Биз өз сэдримизин ким олдуғуну билирик!

— Мэн чамааты сэдрин үстүнэ галдырырам?—дейэ, агроном тээччүблэ сорушду.

— Бэли, галдырырсан!—дейэ, Гурбэт шах чаваб верди вэ элэ бу заман кэнч шофер Маһмуд ичэри кириб гапынын ағзында даянды. Сэдр она бахараг:

— Нэди, бала,—деди,—мэнимлэ ишин вар?

— Вар,—дейэ, Маһмуд сэрт һалда чаваб верди,—дейин мэним һагг-һесабымы чэксинлэр, чыхыб кедирэм районa.

— Нечэ йэ'ни чыхыб кедирэм? Бэс машыны ким сүрэчэк? Колхоз сэни һавайы охутдуруб шофер элэйиб?

— Мэн ки, колхоза ишлэмирэм!

— Бэс кимэ ишлэйирсэн?

Маһмуд тэрэддүд эдэрэк, көзлэрини ерэ дикди. Гурбэт өзүнү итирди.

Нэриман киши ачыглы сэслэ тэкрар сорушду:

— Бэс кимэ ишлэйирсэн?!

— Кимэ? Одей она!—дейэ, кэнч шофер эли илэ Гурбэти көстэрди. Гурбэт горхмуш һалда Маһмуда бахараг:

— Адэ, дэли олмусан нэдир?—деди,—адам да аг саггал эмисинэ бөһтан атар?!

— Бөһтан?!—дейэ, Маһмуд бир аддым габаға ериийэрэк һирсиндэн сөз тапмайыб бахышларыны ох кими Гурбэтин көзлэринэ санчды. Отаға бир анлыг кэркин сүкут чөкдү.

Нэһайэт кэнч шофер, сел кими кукрэйиб галхан гэзэбинин габағыны сахлая билмэйэрэк:

— Сэнин кими намуссуз адамлар мэним атамын гардашы ола билмэз!—деди.—Сэн онун да, мэним дэ дүшмэнимизсэн! Мэним атам он беш ил бу колхозун бағбаны олуб, онун һэр чөпү үстүндэ арыг кими эсиб. Амма сэн ону талан эдирсэн! Машынларыны өзүн үчүн ишлэдирсэн. Тахта-дирэйини дашыйыб өз амбарына йығырсан!

— Ялан дейирсэн, күчүк!—дейэ, Нэриман гышгырараг аяға галхды. —кэл кедэк кестэр!

— А киши, сэн нийэ бу бичин сөзү илэ ериндэн ойнайырсан. Гой нэ гэлэт элэйир-элэсин. Чамаат мэни танымыр?!—дейэ, Гүрбэт сэдри сакит этмэйэ чалышды.

— Йох!—дейэ, Нэриман юмруглары дүйүмлэди,—гой көстэрсин! Вай о күндэн ки, дедиклэри ялан ола!!!

...Маһмуд, Сэрдар, Сэрвназ вэ башга һей'эт үзвлэри Гүрбэтин һэйэтинэ дахил олуб, онун тэзэ тикдирдийи икимэртэбэ эвин зирзэмиси ағзында даяндылар. Гүрбэт онлара яхынлашараг кэкэлэйэ-кэкэлэйэ: — Чаным,—деди,—ахы нэ һагла мэним эвими ахтарырсыныз?..

Нэриман горхунч сэслэ:

— Ач!—дейэ, эмр этди.

— Ачар мэндэ йохдур, арвадда кедиб,—дейэ, Гүрбэт чиблэрини гурдалады.

Маһмуд аяғы илэ вуруб гапылары тайбатай ачды.

Нэриман ичэри дахил олараг: —Ишыг яндырын! — дейэ, гэзэблэ сэслэнди. Һэсэнгулу кибрит чэкди. Гаранлыгда титрэйэн алов, ағзына гэдэр тикинти материалы илэ долу олан амбары ишыгландырды.

— Буюр, кер!—дейэ, Маһмуд сэдрэ бахды.

Лакин Нэриман ериндэ гуруюб галмышды. Санки о, өз көзлэринэ инанмырды. Сэрдар ачыглы һалда Маһмуддан сорушду:—Вахта ки, сэн буну билирдин, нийэ индийэ гэдэр ачыб демирдин?

— О, мэнэ дейирди ки, бу шейлэри она идарэ һей'эти вериб.

Алов шө'лэ вериб сөндү.

— Мэн буларын һамысыны өз һалал пулумла алыб йығмышам,— дейэ, Гүрбэт гаранлыгда сэслэнди. Һэсэнгулу бир кибрит дэ чэкиб юхары галдырды.

Нэриман, көһнэ достунун горхудан ағармыш үзүнэ бахараг, нифрэт вэ гэзэб долу батгын бир сэслэ:

— Намэрд!—деди, сонра дөнүб ағыр аддымларла амбардан чыхды.

Кечэйди...

...Нэриман эйни ағыр аддымларла пиллэкэнлэри галхыб, отаға дахил олараг бир нечэ санийэ даянды.

Бирдэн санки үшүйэрэк, чийинлэрини гысыб дивана отурду.

...Сона илэ аграном ичэри кирэрэк ону көрүб даяндылар.

Гыз кишинин яй кими эйилмиш гэддинэ бахараг тэшвишлэ сорушду:

— Нэ олуб, эми? Белэ нийэ отурмусан?

— Һеч бир шей олмайыб, гызым, —дейэ, Нэримэн күлүмсэди.

Лакин онун тэбэссүмү о гэдэр мэ'юс вэ бөһранлы иди ки, гыз эл-аяға дүшэрэк:

— Гыздырман-задын йохдур ки, эми?!—дейэ, гочая яхынлашды. Нэриман горхурмуш кими аяға гахды:

— Йохдур, гызым. Гыздырмам йохдур,—дейэ, тэлэсик о бири отаға кечди.

Аграном онун ардынча бахараг:

— Киши чох бикефдир,—деди.

— Букүнкү һадисэ она ағыр тэ'сир элэйиб,—дейэ, Сона чаваб верди,—ахы о, Гүрбэти өзүнэ эн э'тибарлы дост билирди.

— Чох тээччүблүдүр. Нечэ олуб ки, о, Гүрбэт кими бир адама бел бағлайыб?

Сона эсэби бир һэрэкэтлэ яйлығыны дүзэлдэрэк:—Бу онун бағышланылмаз күнаһыдыр,—деди,— биз Гүрбэтин ялтаг, һэр ердэ көзү өз габағына чэкэн бир адам олдуғуну дэфэлэрлэ она демишик.

— Көрүнүр Гүрбэтин ялтаглығы эминизин көзүнү пэрдэлэмишмиш...

— Элэдир... (пауза)

— Сиз нэ үчүн она эми дейирсиниз? Мэкэр о, сизин доғма атаныз дейил?

— Хейир, о мэним эмимдир.

— Бэс сизин атаныз?

— Мэним атамла, эмимин арвады Меһричаны, 1930-чу илдэ кулаклар өлдүрүб. О, вахт мэним бир

яшым вармыш. Дейирлэр фыртыналы союг бир кечэймиш...

Гыз данышдыгча аграномун көзлэри гаршысында узаг кечмишдэн фачиэли бир хатирэ чанланды.

«Кечэнин сэссиз гаранлығы ичиндэ дөрд нэфэр эли силаһлы адам, бир гулдур сэрвахтлығы илэ яваш-яваш, ишыг кэлэн пэнчэрэйэ доғру ирэлилэйирди...

...Нэриман, арвады Меһричан вэ гардашы Фэрман, еддилик нефт чырағы илэ ишыгланмыш балача отагда отуруб сөһбэт эдирдилэр. Нэриман дейирди:

— Ахыр ки, колхозу гуруб гуртардыг. Ортабаблардан бир гоча Новрузалы галмышды ки, о да букүн колхоза кирди...

— Кулакларын бүтүн һийлэси боша чыхды,—дейэ, Меһричан һэвэслэ сөһбэтэ гарышды.—Инди дэ сөз яйыблар ки, колхоз бир-ики айлан сонра дағылыб кедэчэк!

Сонанын атасы:

— Гой нэ дейирлэр-десинлэр, ишин чэтини биринчи мэһсулу көтүрмэкдир. Ондан сонра һэр шей яхшы олачаг,—деди.

Бу вахт пэнчэрэдэн атылан илк күллэ Нэриманын папағыны дешиб дивара дэйди. Сонракы ики күллэ исэ Сонанын атасыны вэ Меһричаны ерэ сэрди...

Саг галан Нэриман эл атыб, дивара сөйкэнмиш түфэнки көтүрдү...»

— Сонра?—дейэ, аграном һэйэчан ичиндэ сорушду.

— Сонра да атам дедийи кими һэр шей яхшы олду... Колхоз мөһкэмлэнди... Мэн бөйүдүм...

— Сизи ананыз сахлайыб бөйүтдү?

— Хейир, анам чыхыб гоншу кэндэ эрэ кетди... Мэни исэ эмим она вермэйиб, өзү сахлады. Ахы онун мэндэн савайы һеч кэси галмамышды...

— Бэс Меһричандан сонра эвлэнмэди?

— Йох, эвлэнмэди.

— Нэ этмэли,—дейэ, аграном дэриндэн нэфэс алды,—мэним дэ атамы фин давасында фашистлэр өлдүрдү... Мэн һэмишэ бу барэдэ дүшүнэндэ анчаг бирчэ шейлэ тэсэлли тапырам. Экэр онлар гэбрдэн баш галдырыб, бизэ, бизим көрдүйүмүз бу бөйүк ишлэрэ бахсайдылар ганларынын һэдэр кетмэдийинэ севинэрдилэр.

— Элэдир,—дейэ, Сона яваш сэслэ тэсдиг этди.

Аграном аяға галхараг:

— Биз кэрэк ки, бу кечэ «Манчурия тэпэлэриндэ» валсыны өйрэнэчэкдик,—дейиб пианинонун габағына кечэрэк, отуруб чалмаға башлады...

...Мусиги гызын хэялыны чэкиб узаглара апармышды...

Гапы тез-тез вурулду.

Гыз санки юхудан айылараг: —кэл!—деди.

Почтачы Султан ичэри кириб:

— Ахшамыныз хейир,—дейэ, Сонaя яшыл бир конверт узатды. Сонра мэ'налы бир тэрздэ көз вураараг:—Кэндин өзүндэндир,—деди,— сабаһа гоймадым, дедим бэлкэ бир вачиб мэсэлэдир.

Султан чеврилиб отагдан чыхдыгда, гыз тэлэсик конверти чырыб, кери гайтарылан шэклини көрэркэн илан вурмуш кими диксиниб көзлэрини кениш ачды.

— Нэ олуб?—дейэ, Сэрдар элини пианинодан чэкиб, горхмуш һалда аяға галхды.

...Сона стула йыхылыб эллэри илэ үзүнү гапаяраг һөнкүртү илэ ағлады.

...Аграном эйилиб ерэ дүшмүш фотошэкли көтүрэрэк, нэзэрдэн кечирди.

Шэклин ардында белэ язылмышды:

«Өмрүмдэ биринчи дэфэдир ки, мэн өз шэклими оғлана верирэм. Арас, мэн сэнэ, сэнин мэрдлийинэ инанырам...»

...Аграном көзүнү шэкилдэн чэкиб, һычгырыглар ичиндэ боғулан гыза бахды.

Сонра шэкли столун үстүнэ гояраг, явашча отагдан чыхды.

Прожекторларла ишыгланмыш дэрэдэ адамлар вэ машынлар сүр'этлэ

һәрәкәт эдәрәк, көлү дүзәлдиб гуртармаға тәләсирдиләр.

...Онларын арасилә ағыр-ағыр ирәлиләмәкдә олан аграном Арасы көрүб даянды.

Арас исә өзүнү көрмәмәзлийә вурараг үзүнү ондан чевирди...

Аграном буну һисс эдәрәк, күлүмсәди.

— Салам, Арас!

— Салам!—дейә, бригадир гашгабаглы һалда чаваб верди.

Аграном онун голундан тутараг:—кедәк, Арас,—деди,— мән сәнинлә данышмаг истәйирәм!

...Онлар кечәнин гаранлығы ичиндә шырылдаян чайын саһилиндәки тәк ағача чатараг даяндылар.

Арас голуну аграномун әлиндән чәкәрәк:—Нә буюрурсунуз?—дейә, һөвсәләсиз һалда сорушду.

—Сән нә үчүн Сонанын шәклини кери гайтармысан, Арас?

— Бу мәним өз хүсуси ишимдир, йолдаш аграном,—дейә, Арас гәзәбини боғараг мәчбури бир нәзакәтлә чаваб верди.

Аграном она мәзәммәтлә бахараг:

— Ахы биз достуг, йолдашыг!—деди.

Арас аграномаити бир нәзәр салыб, нә исә демәк истәди.

Лакин өзүнү кучлә сахлаяраг ағачын бир будағыны әсәби һалда әйиб, сындырды.

Сәрдар кәдәрлә:

— Сән сәһв эдирсән, Арас,—деди, —чох бөйүк вә кобуд сәһв!

Сонра о, голтуг чибиндән кичик бир шәкил чыхарыб, прожекторун ишығына тутараг:

— Бах!—деди.—Көрурсәнми? Мәни истәйән гыз будур. Мән һеч бир заман сәнинлә дейиб-данышмасы үстүндә, онун мәнә э'тибар эдиб вердийи бу шәкли кери гайтармаздым. Ялныз саларды ки, биз азәрбайчанлыларда ән'әнәви бир адәт вар: «Дост достунун истәйинә көз дикмәз!».

Санки Арасын башына ағыр бир зәрбә дәйди.

Аграном дәрин бир нәфәс алараг:

— Кет, Арас!—деди.—Һәлә нә гәдәр ки, кеч дейил, Сонадан үзр истә!

Аграном башыны ашағы салыб яваш аддымларла узаглашды.

Ериндә донуб галмыш Арас онун ардынча узун, шашгын вә һәйәчанлы бир нәзәр салды...

...Сәһәр тездән, шәргдәки булутлар гырмызы аловла алышыб яндығы заман Арас кәтмән вуран адамларын арасындан сүр'әтлә кечәрәк ирәлиләйирди...

— Сәбаһын хейир, Арас!—дейә, гаршыдан кәлән Һәсәнгулу киши аяг сахлады...

Арас чаваб вермәйәрәк чәлд аддымларла узаглашды.

Һәсәнгулу тәәччүблә онун ардынча бахды.

— Арас! Арас!—дейә, архадан йүйүрән Рәшид ону чағырды.

...Арас кери бахмаяраг йолуна давам эдирди.

Рәшид она чатараг:

— Кар дейилсән ки,—деди,—сәһәрдән гышгырырам...

Арас ону әли илә кәнар эдәрәк йолуна дүзәлди.

Рәшид архадан баха-баха галды.

...Арас Севкүл илә Күлөйшәйә яхынлашараг сорушду:

— Сона һардадыр?

— Нейнәйирсән?—дейә, Күлөйшә күлүмсәйәрәк мәзәли бир һәрәкәтлә башыны йырғалады.

— Лазымдыр, дейин көрүм һардадыр?

— Демәйәчәйик!—дейә, Күлөйшә ону чинләтди.

— Зарафаты бурах, сөз сорушурам!

— Чығырма, сәндән горхан йохдур?—дейә, Күлөйшә әлини белинә вурараг она мейдан охуду.

— Лә'нәт сәнә, шейтан!—дейә, Арас яныб төкүлдү.

Гызлар гәһгәһә чәкиб күлүшдүләр. Севкүл оғлана яхынлашараг:

— Онлара гулаг асма, Арас,—деди,—саташмаға адам ахтарырлар. Дүнән кечә Мурадханов зәнк эләмишди. Сона район мәркәзинә кедиб.

...Арас мотосиклетә минәрәк, сүр'әтлә йола дүшдү.

...—Биз бу ил мәһсул йығыландан сонра сәни Москвая, кәнд тәсәррүфат сәркисинә көндәрмәк истәйирик,—дейә, өз кабинетиндә, иш столу архасында отурмуш Мурадханов гаршысында әйләшән Сонай мүрачиәт этди.—Ағлын нә кәсир?

— Чох һәвәслә кедәрәм, йолдаш катиб, анчаг билмирәм памбығымыз...

— Памбығыныз яхшы олачаг,—дейә, катиб гәти инамла чаваб верди.—Сән индидән һазырлаш!

— Баш үстә!

...—Яхшы!—дейә, катиб гаршысындакы кағызлара бахды.

Элә бу заман гыз, һәйәтә дахил олуб мотосиклетдән дүшән Арасы пәнчәрәдән көрәрәк, чәлд аяға галхды.

— Мәнә айры бир сөзүнүз йохдур ки, йолдаш катиб?

— Башга сөзүм йохдур, дедийим китаблары да оху, һазырлаш!

...— Худаһафизиниз,—дейә, Сона чеврилиб тәләсик чыхды. О, көзләмә отағында Арасла гаршылашараг башыны ашағы салыб, сүр'әтлә онун янындан кечди.

Арас бир ан даянараг гызын ардынча бахды.

Сонра ирәлиләйиб она чатмаг истәди.

...Лакин көзләмә отағында әйләшән көк бир киши галхыб онун голундан япышараг:

— Салам, Арас,—деди,—енә көһнә достлары көзүн көрмүр...

...Арас кишийә сәбирсиз бир нәзәр саларак:—«Салам-салам...»—дейә, тәләсик чаваб верди.

— Көр нечә вахтдыр сәни көрмүрәм,—дейә, киши бәркдән күлдү,—бир данышын көрәк нә вар, нә йох!

Арас аяғынын бирини көтүрүб о бирини гояраг:—Бир шей йохдур!—деди.

— Мән дә ресторан мүдирлийиндән чыхмышам,—дейә, көк киши нағыла башлады,—инди көрәк йолдаш катиб һарда ишләмәйими мәсләһәт билир... Өзүн билирсән ки, мәнимки тичарәтдир.

...Арас Сонанын «Москвичә» миниб йола дүшдүйүнү пәнчәрәдән көрәрәк, голуну көк кишинин әлиндән гопарыб йүйүрәк отагдан чыхды.

Киши онун ардынча бахараг, инчимиш һалда башыны булады.

...Чийниндә долу чантасы олан почтачы Султан мотосиклетлә кедән бригадири көрәрәк:

— Арас! Арас!—дейә, гышгырыб, онун ардынча йүйүрдү.

Арас мотосиклети даяндырыб дилхор һалда кери дөндү:—Нә вар?

— Мәни дә көтүр,—дейә, Султан Арасын чавабыны көзләмәдән йүйүрүб мотосиклетин колясқасына отурду:

— Яхшы ки, сәнә раст кәлдим Йохса бүкүн гәзетләри кечикдирәчәкдим.

Арас ону динләмәйәрәк газы басды.

Мотосиклет тәрпәниб күллә кими кетди.

— Бах, белә һа,—дейә, почтачы Султан нәш'ә илә күлүмсәди.

...Арас, үфүгдә көрүнән балача «Москвичин» ардынча бахараг сүр'әти даһа да артырды.

...Сүкан ардында отурмуш Сона гайыдыб кери бахараг тәпәни энди.

...Мотосиклет гартал кими шығыйыб йохушу чыхды.

— Йохса о, бизимлә бәһсә кириб, —дейә, Султан, долама йолда тез-тез көрүнүб, йох олан «Москвичин» ардынча бахды.

...Мотосиклет тәпәни энәрәк, ох кими узаныб үфүгә санчылан дүм-дүз йола дүшдү.

Сона һәйәчанла дөнүб кери бахды. Султан Араса гышгырды:

— Газы бас!

...Чая яхынлашмагда олан Сона көрпүнүн арабаларла долу олдуғуну көрүб, машыны дөндәрәрәк суя салды.

Лакин «Москвич» сую яра-яра бир гәдәр ирәлиләйәрәк, бирдән хырп даянды... Султан диггәтлә бахараг:

— Аһа... Су мотору сөндүрдү,— деди.

...Гыз әсәби һалда нә гәдәр күч вердисә машын ериндән тәрпәнмәди.

...Мотосиклет чая чатыб дайанды.

...Арасла Султан дүшүб йүйүрәрәк пәлтарлы һалда өзләрини суя вурдулар вә «Москвичә» чатыб ону далдалы кери итәләйиб, чайдан чыхардылар.

...Сона нә гәдәр әлләшдисә, мотору инә сала билмәди...

...Арас һеч бир сөз демәдән мотору ачыб дүзәлтмәйә башлады.

Султан дарыхдығындан бир ердә дайана билмирди.

— Сән һәлә кеч гуртарачагсан, гой мән кедим,—дейә, о, Араса ялварды.—Гәзетләри кечикдирирәм.

—Бәлкә «Москвичин» йийәси мәни көтүрмәк истәмир?!—дейә, Арас кәдәрлә күлүмсәди.

Сона чидди ифадә илә чаваб верди:

— Нә үчүн истәмирәм.

Султан мотосиклетә миниб бир анда көздән итди.

...Гыз бахыр, Арас исә хараб олмуш һиссәни дүзәлдирди.

...Нәһайәт, Арас иши гуртарыб, моторун гапағыны өртдү.

— Кедәк!—дейә, Сона кабинкая чыхды.

Арас да галхыб онун янында отурду.

...Машын сүр'әтлә кедирди...

— Сона!—дейә, Арас һәйәчанла данышмаға башлады.—Мән сәнин габағында тәгсиркарам. Мәни бағышла!

— Мән сәни чохдан бағышламышам, Арас...

— Йох, дүз демирсән, Сона. Анчаг сән билсән ки, мән о һәрәкәтимдән нә гәдәр пешман олмушам...

—Инанырам, Арас,—дейә, гыз дәрдини боғараг чаваб верди.

— Элә исә о әһвалаты ядындан чыхар, Сона!

— Тутаг ки, ядымдан чыхардым, сонра?

— Сонра... Сонра да тоюмуза һазырлашаг!

— Сән икид бир оғлансан, Арас. Кәрәк истәдийин гызын, о чүр тәһгирдән сонра сәнә кәлмәйинә разы олмаясан!

Сона көз яшларыны көстәрмәмәк үчүн үзүнү яна чевириб сүр'әти артырды.

...Машын күнәш ишығында мин рәнк чалан горуғун ичилә сүзәрәк даг ашырымына галхды.

Вә санки орада ердән үзүләрәк мави сәмада гейб олду.

...Кәндин чырағлары далбадал алышыб янды.

...Радиода ахшам гәриблийини андыран һәзин бир мелодия чалынырды.

...Арас яваш-яваш күчә илә кедирди. Яшыл сөйүд салхымлары арасында лимон кими сафалан електрик чырағлары онун бикеф үзүнү ишыгландырырды.

...Радиода сәсләнән мелодия Арасын мә'юс хәялларыны тәрәннүм эдирди.

— Арас! Арас!...

...Арас дөнүб архадан кәлән Садайы күрдү.

...Садай өзүнү етириб, онун голуна кирәрәк:

— Нә олду?—дейә, марагла сорушду...

— Һәр шей гуртарды, Садай,—дейә, Арас узаг үфүгләрә бахараг чаваб верди,—,о һаглыдыр!

— Әлбәттә һаглыдыр! Бош бир шейдән өтрү о чүр гызын үрәйини сындырдын!

...Мәдәнийййәт эвинин бөйүк салонунда үзүнү колхозчулара тутуб һәйәчанла данышан Арас:

— Бунлар һамысы лә'нәтә кәлмиш кечмиш дүнянын мирасыдыр,—деди,—биз үрәйимизи, фикирләримизи зәһәрләйән бу көһнәлик галыгларыны бүсбүтүн мәһв эләмәйинчә, һәмишә зиян чәкәчәйик! Көрүрсүнүзмү, кор-корана достбазлыг, бүтүн өмрүнү Совет һөкумәти йолунда гоймуш Нәриманы һара кәтириб чыхарды?! Әкәр о, вахтында чамаатын сөзүнә гулаг ассайды, адамлара бир коммунист кими янашмағы бачарсайды Гурбәт кими ярамазы ганады алтына алыб сахламазды! Ахы Гурбәтин кечмиши дә һамыя мә'лумдур.

— Кечмишдә онун пешәси гапы-гапы кәзиб хырдават сатмаг иди,— дейә, Күлсәнәм ериндән сәсләнди.

— Она көрә дә биз она «чәрчи» Гурбәт дейәрдик...—дейә, башга бир колхозчу әлавә этди.

...Нәриман башыны ашағы салараг сукут ичиндә динләйирди.

Арас дейирди:—Нәриман кишинин нөгсанларынын көкү ораладыр ки, о, коллективин күчүнү гиймәтләндирмир! Чамаата архаланмаг әвәзинә тәк-тәк адамлардан япышыр. Бир-ики бригада үчүн һәр чүрә шәраит ярадыб, о бириләрини унудур. Мәсәлән: ерин яхшысыны да бизим бригадая верир, сую да. Күбрәни дә биринчи нөвбәдә бизә верир. Һалбуки коммунизми тез вә мүвәффәгийййәтлә гуруб баша чатдырмаг үчүн тәк-тәк адамларын вә я бир-ики бригаданын дейил, һамынын яхшы ишләмәси, бүтүн колхозун гәһрәманлығы лазымдыр!

...Райком катиби Мурадханов салона дахил олуб явашча арха чәркәдә әйләшди.

— Сәдр элә билир ки, бир-ики адамдан башга айрылары гәһрәман ола билмәз!—дейә, Рәшид ериндән әлавә этди.—Белә чыхыр ки, гәһрәманлыг бир верки имиш, Араса гисмәт олуб, о бириләринә исә йох.

Һәсәнгулу аяға галхараг:

— Чаным,—деди,—буну узатмағын мә'насы йохдур. Нәриман көзүмүн ишығы да олса колхоз Низамнамәсини позуб, халг малынын гарәт олунмасына йол вериб. Она көрә дә сәдрликдә гала билмәз!

Колхозчулар ербәердән сәсләндиләр:

— Дүғрудур!

— Доғрудур!

...Ичлас һәйәчан ичиндә иди.

Садай зәнки сәсләндирәрәк:

— Инди сәдрлийә кими мәсләһәт көрүрсүнүз?—дейә, салондакылара мурачиәтлә сорушду.

Колхозчуларын арасында енә дә чычылты вә сәс-күй башланды.

— Кими тәклиф эдирсиниз?—дейә, Садай тәкрар этди.

Күлсәнәм аяға галхараг:

— Мән тәклиф эдирәм сәдримиз Арас олсун!—деди.

— Яхшыдыр...

— Арас яхшы апарар...

Арас аяға галхараг:

—Сиз сәһв эдирсиниз, йолдашлар!—деди.—Мән белә бир мә'сул вәзифә үчүн һәлә һазыр дейиләм. Мәним өзүмүн дә һәлә бир чох нөгсанларым вар...

— Нә нөгсан? Де, биз дә биләк,— дейә, бир колхозчу ериндән сорушду.

Садай енә дә зәнки сәсләндирәрәк:

— Йолдашлар,—деди,—мән дә Арасын сәдр олмағына э'тираз эдирәм. О, доғрудан да рәһбәр иш үчүн һәлә һазыр дейил. Мән колхоз сәдрлийи вәзифәсинә агроному тәклиф эдирәм!

Бүтүн нәзәрләр, баягдан бәри сукут ичиндә отурмуш Сәрдара тәрәф чеврилди.

Мурадханов аяға галхараг яваш аддымларла габаға кечди.

О, салона диггәтли бир нәзәр салараг:

— Мән дә Садайын тәклифинә тәрәфдарам, йолдашлар!—деди.— Колхоз сәдрлийи үчүн инди ән яхшы намизәд Сәрдардыр! Сиз, Нәриманын гүсурларыны чох дүзкүн көстәрдиниз! О, ичтимаи әмлакын мүгәддәслийи ганунуну позмушдур. О, халг малыны талан этдирмишдир!

Нәриман һөвлнак аяға галхараг:

— Ахы сиз билирсиниз ки, әкәр мән онун элә бир адам олдуғуну баша дүшсәйдим... —деди вә тутулараг чүмләсини тамамлая билмәди.

— Биз вахтында дейирдик, гулаг асмырдын!—дейә, Күлсәнәм гәзәблә ериндән сәсләнди.—Ахы сән эл атасы идин...

Арха тәрәфдә отурмуш яшлы бир колхозчу аяға галхараг:

— Ону биләсән ки, Нәриман,—деди,—совет ганунунда оғруну мүда-

фиә эләмәк, онун чинайәтинә шәрик олмаг демәкдир!

Нәриман бели гырылмыш кими сәндәләйиб стула отурду.

...Хош бир яз кечәсийди.

Кәнд сүкут ичиндәйди.

Ара бир әсән ел, улдузлу кѳй алтында гаралан бағлардакы ағачлары о ян-бу яна тәрпәдирди.

Бағларын янындакы чығырла Нәриман яваш-яваш кәлирди.

Бирдән, һарадаса, лап яхында тарда чалынан бир «Гарабағ шикәстәси» ешидилди вә бунун ардынча кимсә мәлаһәтли, зил сәслә охуду:

Әзизим бир дә мән,
Долдур ичим бир дә мән.
Өмүр кечди, күн кечди,
Чаван олмарам бир дә мән.

Гаршы тәрәфдән бир дәстә кәнч көрүндү.

Почтачы Султан тар чалыр, Рәшид исә әлини гулағына гоюб:

«Бир дә мән»... дейә, баятынын сон сѳзләрини тәкрар едирди...

Нәриман, ону көрмәсинләр дейә, яна бурулуб гаранлыг бағa кирди.

...Инди о, ѳз ятаг отағында чарпайы үстүндә отуруб, фикрә кетмишди...

О, кечәнин сүкуту ичиндә ялгыз иди.

Бирдән башыны галдырыб, сәксәкәли нәзәрләрлә әтрафа кѳз кәздирди.

Сонра чох мәхфи бир иш көрүрмүш кими явашча чарпайыдан дүшүб, дәмир сандыға яхынлашараг ону ачды. Орада үст-үстә йығылмыш гәдим модалы гадын палтары арасындан күллү бир чаргат чыхарыб узун мүддәт бахды.

Сонра чаргаты бурнуна тутараг көзләрини гапады. Инди онун үзүндә сакит вә дәрин бир кәдәр вар иди.

...Байырда ит һүрдү. Нәриман диксинәрәк чаргаты үзүндән чәкди.

Сонра байырдан аяг сәсләри ешидилди...

Нәриман чаргаты тәләсик еринә гоюб, сандығы гапаяраг аяға галхды.

...Гапы явашча вурулду.

Нәриман ағыр аддымларла яхынлашыб, гапыны ачды вә катиби көрчәк тәәччүб ичиндә галды. Катиб:

— Йәгин ки, көзләмирдин,—дейә, ирәлиләйиб диванда отурду.—Бу күн ичласдан сонра тарлалары кәзиб лап әлдән дүшмүшәм. Дедим, кәлим сәнин янында бир доюнча ятым.

О, тәклиф көзләмәдән узунбоғаз чәкмәләрини чыхартды.

...Нәриман диванда она ер дүзәлтди.

...Катиб енинә-боюна узанараг, йорғун һалда күлүмсәди:—Нә яхшыдыр...

Лакин, онун бу көзләнилмәз кәлиши илә үрәйи көйрәлмиш Нәриман һәйәчан вә изтираб ичиндәйди.

— Нийә бу вахтачан ятмамысан?—дейә, катиб көзләрини яры гапаяраг ондан сорушду.

— Ята билмирәм.

Катиб көзүнүн яны илә она оғрун бир нәзәр салараг:

— Нә олуб?—деди.—Йохса бужүнкү әһвалатдан инчимисән?

— Һагг ишдән нийә инчийим. Анчаг мән, өмрүмүн белә гуртарачағыны күман эләмәздим.

— Сән колхоз сәдрлийиндән чыхмағы өмрүнүн гуртармағы һесаб эдирсән?

— Мәсәлә сәдрликдән чыхмагда дейил.

— Бәс нәдәдир?

— Мәсәлә орасындадыр ки, мән даһа һеч кимә лазым дейиләм.

Нәриман бир ан сусараг папиросу дәриндән сүмүрдү. Сонра ѳз-ѳзү илә данышырмыш кими башыны ағыр-ағыр тәрпәдәрәк:

— Оғул-ушаг йох, арвад йох, гардаш-бачы йох. Дүнядa бирчә тәсәллим, чамаатын мәнә көстәрдийи һөрмәт вә э'тибарды. Ону да итирәндән сонра мән нәйә лазымам? Дейирләр филләр гочалыб әлдән дүшәндә, мешәнин дәрин бир еринә кедиб орада ѳлүмләрини көзләйирләр. Анчаг... Анчаг мән яшамаг истәйирәм, баша дүш, яшамаг!—дейә, Нәриман папиросун көтүйүнү ерә чырпараг гышгырды.

Юхусу бүсбүтүн гачмыш катиб, һәйәчанла галхыб еринде отурду:—Мән,—деди,—аягялын, башачыг бир ушаг идим. Анамын пешәси онабуна чәһрә әйирмәк иди. Сән мәни охумаға көндәрдин. Адам олмағыма көмәк эләдин. Бунлар һамысы мәним ядымдадыр. Сәнин «Дири дағда», «Зиярат» дағында, бизим дүшмәнләримизә тутдуғун диван да ядымдадыр. Голчомагларын силаһа әл атдыглары вахт да, Бѳйүк Вәтән мүһарибәси күнләриндә чәкдийин әзиййәтләр дә ядымдадыр... Үрәйиндә нә дәрдләр ятдығыны да билирәм...

— Бунлары нәйә садалайырсан?—дейә, Нәриман һѳвсәләсиз һалда катибин сѳзүнү кәсди.

— Она көрә садалайырам ки, сән ѳзүн бунлары яддан чыхармысан! Сән о вахтлардакы мәтанәт вә саяглығыны итирмисән! Сәнин чамаата олан инамын азалыб.

Нәриман башыны саллаяраг сусурду.

— Сән,—дейә, катиб давам этди,—бунлары дүшүнүб нәтичә чыхармаг әвәзинә отуруб филләр һаггындакы нағыллары хатырлайырсан.

— Нә эдим, нә чүр нәтичә чыхарым?—дейә, Нәриман ничат истәйән һәйәчанлы нәзәрләрлә катибә бахды.

— Иш көр!!—дейә, Мурадханов садәчә чаваб верди.—Кѳһнә гоюнчусан, ферманы дәстәлә, ал әлинә!

— Сән нә данышырсан, инди чамаат мәнә белә бир иши э'тибар эдәрми?

— Эдәр!—дейә, катиб гәти бир ифадә илә чаваб верәрәк галхыб пәнчәрәдән бахды.

...Узагларда, гаранлыг кечәнин дәринлийиндә бир-бирини чал-чарпаз кәсән ишыглар вә бу ишыгларын алтында ора-бура һәрәкәт эдән адамлар көрүнүрдү...

...Зенитдә даянмыш күнәш чѳлләри яндырырды.

...Аграномла Сона, енидән көйәриб галхмыш тарланын ортасында даянмышдылар.

— Инди мәни анчаг су горхудур,—дейә, Сона агронома мүрачиәт этди,—әкәр бу ил дә кечән илки кими гураглыг олса, бүтүн зәһмәтимиз батачаг!

Агроном гыздан айрылараг йолуна давам этди.

...Әлиндә ораг олан, яшлы бир киши агронома яхынлашараг, гаршыдакы йончалығы көстәриб: — Һамысы яныр, сән дә әмр этмисән ки, су анчаг памбыға верилсин,—деди.

...Бел илә емиш-гарпыз тағларынын дибини бошалдан бостанчы агроному көрүб, әл сахлады вә о, көрпә тағлара ишарә илә ачыглы һалда:

— Бу һәфтә дә су вермәсәк, яныб тәрк олачаглар,—деди.

...Агроном горугда, ѳзү һәрәкәт эдәрәк от бичән машынын бѳйрүндән кечиб, кѳлүн янына кәлди.

Э'тибар она яхынлашараг мәмнун бир чѳһрә илә:

— Горхма, Сәрдар,—деди,—әсас иши көрүб гуртармаг үзрәйик. Ени тикинти бригадири бизә чох көмәк эләйир.

— Рәшид гочаг оғландыр,—дейә агроном чаваб верди.

Бу заман шофер Маһмуд тикинти материаллары илә долу машыны сүрүб, кѳл тикинтисинә дахил олду.

Онун янында отурмуш ени тикинти бригадири Рәшид сычрайыб машындан дүшәрәк, Э'тибара мүрачиәтлә:

— Һамысыны дашыйыб гуртардыг, йолдаш мүһәндис!—деди. Сонра голундакы саатына бахараг:

— Мешәдә һазырладығымыз дирәкләри кәтирмәйә кедән машынлар да, дүз ики саатдан сонра бурда олачаг!

...Мүһәндис, Рәшидин ардынча дүшүнчәли бир нәзәр салды:

— Һеч билирсәнми бә'зән белә оғланлары вахтында тапыб мейдана чыхармамаг бизим ишләримизә нә гәдәр зиян вурур?

— Доғрудур,—дейә, агроном тәсдиг этди,—белә оғланлары вахтында тапыб мейдана чыхармаг үчүн садә-

мә бир шей лазымдыр: чамаатын ғүввәсинә инанмаг вә чәсарәт!

...Чайла көлүн арасындакы автомат гапылар яваш-яваш юхары галхды.

...Саһилә чарпараг чилов кәмирән Гуручай курулту илә ахыб көлә төкүлдү.

...Юхарыда даянмыш издиһам бирдән-бирә һәрәкәтә кәлди.

...Күлейшә севинчлә ичини чәкди.

...Сона һәйәчанла әйилиб көлә бахды.

...Инди артыг ағзына гәдәр долмуш көл айна кими парлайырды.

...Гурубда үст-үстә галанмыш әлван булутларын фонунда әл ағачына сөйкәнәрәк даянан гоча Новрузалы баба көлә бахараг:

— Беләликлә адамлар «сусуз дәрәни» дәря эләдиләр,—дейә, санки әсрин нағылыны данышырды.—Бу ерләрдә чох «мәнәм-мәнәм» дейәнләр ат ойнатды. Чох шаһлар гылынч галдырды. Анчаг онларын һамысы бәдуғур күләкләр кими әсди, кечди... Нә изләри галды, нә тозлары...

Сонра гоча, көлүн габағындакы кениш чөлләри Сталин колхозунун бой-боя вермиш кәнчләринә көстәрәрәк:

— Инди бу гызыл торпағын һәмишәлик саһиби сизсиниз!—деди!

...Көлдән чыхан көпүклү су гыжылтилә ана арха долуб гочанын көстәрдийи чөлләрә сары ахды...

...Сона, архлардан шүтүйүб кедән суя тохунараг тәрпәнән памбыг колларына бахыб:

— Гой лап доюнча ичсинләр!—дейә, янындакы Севкүлә тапшырды...

...Ачыглы бостанчы, ярпаглары суя тохунан емиш вә гарпыз тағларына меһрибан бир нәзәр салараг:—
—Инди нә гәдәр истәйирсиниз ичин!
—деди...

...Идарәдә сәдр столунун архасында отурмуш агроном, идарә һей'әти үзвләринә мүрачиәтлә:

— Инди биз кәлән илин памбыг вә тахыл планыны гырх фаиз артырмагла бәрабәр тәзә бағлар да сала биләрик,—деди.— Сабаһ Бағыров совхозуна отуз мин мейвә ағачы сифариш вермәк лазымдыр!

...Агроном, Мурадханов, Нәриман, Арас вә Сона өзү һәрәкәт комбайнларын бичмәкдә олдуғу гызыл зәмиләрин ичилә ирәлиләйирдиләр.

Нәһайәт онлар көдә чатыб даяндылар.

Сәрдар көлүн ашағы тәрәфини көстәрәрәк!

— Йолдаш катиб,—деди,—биз ени «ГЭС»и бах бурда тикмәк истәйирик!

— Э'тиразым йохдур,—дейә, Мурадханов чаваб верди,—анчаг бүтүн бунлар сизин , бу ил кәтүрәчәйиниз мәһсулдан асылыдыр. Элә дейилми?

— Эләдир!—дейә, сәдр тәсдиг этди.

...Вә онларын нәзәри учсуз-бучагсыз памбыг тарлаларына зилләнди.

...Санки бирдән бүтүн тарла һәрәкәтә кәләрәк, ағ памбыг дәнизинә чеврилди.

...Агроном етишмиш памбыг колларына бахараг:

— Вахтдыр, дәрмәк лазымдыр!—дейә, ону дөврәйә алмыш колхозчулара мүрачиәт этди.—Сабаһ тәйярә илә дәрман сәпиб ярпагларыны гурударыг.

Агроном бу сөзләри дейиб гуртармамышды ки, ики тәйярә ерлә сүзүб һавая галхды.

Онларын юхарыдан сәпдикләри дәрман памбыг колларынын ярпагларыны гурудуб төкмәйә башлады.

...Ярпаглар гуруюб төкүлдүкчә памбыг дәрән машынлар ағ памбығы сүр'әтлә йығырды.

...Гызлар гучаг-гучаг памбыг дашыйырды.

...Дүшәркәдә памбыг даг кими тәл атылырды...

...Маһмуд памбыгла долу беш-тонлуг машыны сүрүб йола чыхды.

...Гаранәфәс, йүйүрә-йүйүрә кәлән почтачы Султан әлини ағзына гоюб чағырды:

— Сона! Ай Сона!..

...Сона гызлардан айрылыб кери дөндү:

— Нә вар? Нә олуб?

Султан архасында кизләтдийи гәзети ачыб биринчи сәһифәни она көстәрди. Орада Арасла Сонанын шәкилләри чап эдилмишди. Шәклин алтында бу сөзләр язылмышды: «Онларын бригадалары, Сталин йолдаша вердикләри сөзү еринә етирди».

...Султан һийләкәр бир тәбәссүмлә:

— Амма сәнинлә Арасын шәклиниз һамысындан яхшы чыхыб,—деди.—Элә бил икиниз дә, бу дәгигә бир шей фикирләширсиниз.

...Гызлар йүйүрүб Сонаны дөврәйә алдылар.

...Гәзет әлдән-әлә кәзирди.

...Гызлар севинч вә сәадәт ичиндәйдиләр.

...Сона илә Севкүл сөйүдләрин алты илә ирәлиләйирдиләр. Севкүл көйрәлмиш сәслә дейирди:

— Ай гыз, мәним үрәйим сәниникиндән бәтәр хараб олур. Ахы биз сөз гоймушдуг ки, сизин тоюнузу шамамалар етишәндә эләйәк.

Сона дәрин бир кәдәр ичиндә сусурду.

— Һамысыны өзүн эләйирсән,—дейә, Севкүл бирдән ачыгланды.—Арас бир сәһв иди, эләмишди, сән кәрәк онун күнаһындан кечәйдин.

Сона яйлығынын учу илә көзүнү силәрәк:—Һәр нә исә...—деди,—олан олуб, кечиб.

...—Нә гәдәр чалышырам ону ядан чыхарым... бачармырам, Садай!—дейә, сармашыгларла әһатә олунмуш артырмада ағ өртүклү столун архасында әйләшмиш Арас гаршысындакы достуна мүрачиәт этди...—Нә кечәм кечәдир, нә күндүзүм күндүз.

— Бу гәдәр әзаб чәкмәкдәнсә бир дә өзүйлә данышсана!

—Нә данышым... Сән ки, онун нечә мағрур олдуғуну билирсән...

— Севки мағрурлуға бахмаз... Мән һисс эдирәм ки, сизин айрылығыныз онун үчүн дә асан дейил...

...Достлар сусуб фикрә кетдиләр...

...—Сона!—дейә, өз отағында отуруб папирос чәкән Нәриман гызы сәсләди...

...Сона ичәри кирәрәк гапынын ағзында даянды.

— Нә буюрурсан, әми?

Нәриман янында ер көстәрәрәк:

— Кәл отур, гызым,—деди.

Сона илә әмиси янашы отурмушдулар...

Нәриман гызын үзүнә бахмадан тәмкин вә арамла дейирди:

— Дүнән Арасын анасы Пәрнисә гары яныма кәлмишди.... Оғлу илә аранызда олуб кечән әһвалаты мәнә данышды...

Нәриман сусду... Онун гоча вә мәрд үзү инди кәдәр, гайғы вә сонсуз бир меһрибанлыг ифадә эдирди...

— Гары ону да деди ки, оғлу тутдуғу ишдән чох пешман олуб... Һәтта кәлиб сәндән үзр дә истәйиб, доғрудурму?!

— Бәли, доғрудур...

— Вахта ки, эләдир, бағышламаг лазымдыр, гызым... Арас пис оғлан дейил. Мән, сәнин, она чохдан көнлүн олдуғуну билирәм.

Гыз, һәйәчанла нә исә демәк истәди.

Нәриман, әлинин ишарәсилә онун сөзүнү кәсәрәк:

— Мәндән нийә утанырсан, гызым,—деди,—вахт олуб ки, сәнин бәләйини дә мән өзүм ачыб бағламышам.

Гыз ериндән галхыб ушаг кими әмисинин бойнуна сарылараг, үзүнү онун синәсинә сөйкәди.

Нәриманын боз гашлары алтындан сакитчә бахан дуру көзләринә мәшәггәтли хатирәләрдән доған ағыр вә кәдәрли бир ифадә чөкдү.

Сонра бу сәһнәни чошғун бир той мәчлиси әвәз этди...

Электрик лампалары илә ишыгланмыш бөйүк залда һалай вуруб отуран кәнчләр, ортада рәгс эдәрәк бир-бирләрини йормаға чалышан Күлейшә илә почтачы Султана әл вурурдулар.

Нәриман гызларла әһатә олунмуш Сонaя яхынлашараг, чибиндән бир үзүк чыхарыб она верди:

—Ал, гызым, бу бибин Меһричанын ядикарыдыр... Яхшы сахла. Итирмә!

...Күлөйшэ илэ Султан һэлэ дэ рэгс этмэкдэ идилэр.

—Султан, бэрк даян, гызы йормусан!—дейэ, Рэшид гышгырды.

Кэнчлэр севинч вэ һэйэчан ичиндэ эл вурурдулар.

...Бу чошгун сэслэр яваш-яваш узаглашдыгча дан ери гызарырды.

...Сэрдар, Сона, Садай, Арас, Э'тибар, Рэшид, Күлөйшэ вэ почтачы Султан ал шэфэгэ боянмыш нэһайэтсиз чөллэрлэ ирэлилэйирдилэр...

Сөйүд ағачлары арасындан аҳараг, мави сэманы экс эдэн ана архын янында даянмыш Новрузалы баба кэнчлэри фэрэһли нэзэрлэрлэ сүзэрэк:

— Ушаглар букүн пайыз экининэ башлайырлар,— дейэ, янындакы яшлы кишийэ мүрачиэт этди.

— Бэли,—дейэ, киши башыны тэрпэтди.

— Вахт нэ тез кэлиб кечир,—дейэ, гоча тээссүфлэ башыны тэрпэтди.

...Кэнчлэр исэ ирэлилэйир, ирэлилэйирдилэр...

★